

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLISI QONUNCHILIK PALATASI HUZURIDAGI
PARLAMENT TADQIQOTLARI INSTITUTI

PARLAMENT TADQIQOTLARI — AXBOROTNOMASI —

БЮЛЛЕТЕНЬ ПАРЛАМЕНТСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

BULLETIN OF PARLIAMENTARY
RESEARCH

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLISI
QONUNCHILIK PALATASI HUZURIDAGI
PARLAMENT TADQIQOTLARI INSTITUTI**

“Parlament tadqiqotlari axborotnomasi”
huquqiy va siyosiy ilmiy-amaliy jurnali

“Бюллетень парламентских исследований”
правовой и политический научно-практический журнал

“Bulletin of parliamentary research”
legal and political scientific-practical journal

Toshkent – 2025

TAHRIR KENGASHI:

ISMOILOV Nuriddin Mo'ydinxonovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasining Spikeri

XAKIMOV Raxim Rasuljonovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi Spikerining o'rinbosari

SAIDOV Akmal Xolmatovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi deputati

ESHMATOVA Feruza Farxodovna

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining
Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman)

RUSTAMBEKOV Islombek Rustambekovich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.b.

BOSH MUHARRIR:

TOSHPULATOV Akrom Ikromovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament
tadqiqotlari instituti direktori, yuridik fanlar
doktori (DSc)

TAHRIR HAY'ATI:

ZULFIQOROV Sherzod Xurramovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti prorektori, yuridik fanlar doktori
(DSc), professor

MUASSIS: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLISI QONUNCHILIK PALATASI HUZURIDAGI PARLAMENT TADDIQOTLARI INSTITUTI

"Parlament tadqiqotlari axborotnomasi" huquqiy va siyosiy
ilmiy-amaliy jurnali

"Бюллетень парламентских исследований" правовой и
политический научно-практический журнал

"Bulletin of parliamentary research" legal and political
scientific-practical journal

"Parlament tadqiqotlari axborotnomasi" huquqiy
va siyosiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston Axborot va
ommaviy kommunikatsiyalar agentligida 2023-yil 26-iyulda
№106980-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

BEKOV Ixtiyor Rustamovich

Toshkent davlat yuridik universiteti
Konstitutsiyaviy huquq kafedrasini mudiri,
yuridik fanlar doktori (DSc), professor

NARIMONOV Bekzod Abduvaliyevich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining
Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman)
o'rinbosari, yuridik fanlar doktori (DSc)

XAYITOV Xushvaqt Saparbayevich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi deputati, yuridik fanlar
doktori (DSc), professor

MUSAYEV Bekzod Tursunbayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti dekani,
yuridik fanlar doktori (DSc), professor

ISMOILOV Shuxratjon Abdusaminovich

Toshkent davlat yuridik universiteti
Mehnat huquqi kafedrasini mudiri, yuridik fanlar
doktori (DSc), dotsent

AKILOV Alimjon Raximovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori

DAVLYATOV Valisher Xakimjanovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament
tadqiqotlari instituti direktori o'rinbosari,
yuridik fanlar doktori (DSc), professor

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya
komissiyasi Rayosatining 2023-yil 31-oktabrdagi 345-sonli
qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari
institutiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal
materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis
ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN: 2181-3361

© O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik
palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI.

6 ODILQORIYEV HOJIMUROD TO'XTAMURODOVICH

O'zbekiston qonunchilik tizimi takomillashuvi jarayonida sifat va miqdor dialektikasi

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI.

13 XODJAYEVA MAVLUDAXON ISLAMOVNA

Inson manfaatlari uchun yangi islohotlar – O'zbekiston ijtimoiy davlat

17 NARIMANOV BEKZOD ABDUVALIYEVICH

O'zbekistonda jamoat fondlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik: muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari

22 RAXMANOV AKMAL ERGASHEVICH

O'zbekiston Respublikasida inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq hamda erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari: anglash, xususiyatlari va modellari

30 DAUMENOV BERDAX AYMURATOVICH, BEKPOLATOV BOZATOV OTEPBERGENOVICH

Qonun ustuvorligi va mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonuniyligini nazorat qilish: Yevropa tajribasi va O'zbekiston amaliyoti

39 POLVANOV SHUXRAT TAGAYMURATOVICH

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi va tuzilishi

12.00.12 – PARLAMENT HUQUQI.

47 SOTIVOLDIYEV NURIDDIN NIG'MATULLA O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida deputatlarning siyosiy partiyalar, saylovchilar va fraksiyalar bilan funksional munosabatlari: qonunchilik asoslari, amaliyot va takomillashtirish yo'llari

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.02 – ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

6 ОДИЛКОРИЕВ ХОДЖИМУРОД ТУХТАМУРОДОВИЧ

Диалектика качества и количества в процессе совершенствования системы законодательства Узбекистана

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

13 ХОДЖАЕВА МАВЛУДАХОН ИСЛАМОВНА

Новые реформы в интересах человека - Узбекистан – социальное государство

17 НАРИМАНОВ БЕКЗОД АБДУВАЛИЕВИЧ

Законодательство, регулирующее деятельность общественных фондов в Узбекистане: проблемы и направления совершенствования

22 РАХМАНОВ АКМАЛ ЭРГАШЕВИЧ

Организационно-правовые механизмы обеспечения конституционных прав и свобод человека и гражданина в Республике Узбекистан: понимание, особенности и модели

30 ДАУМЕНОВ БЕРДАХ АЙМУРАТОВИЧ, БЕКПОЛАТОВ БОЗАТАУ ОТЕПБЕРГЕНОВИЧ

Верховенство права и контроль за законностью деятельности местных органов государственной власти: Европейский опыт и практика Узбекистана

39 ПОЛВАНОВ ШУХРАТ ТАГАЙМУРАТОВИЧ

Конституционно-правовой статус и структура органов судебной власти в Республике Узбекистан

12.00.11 – ПАРЛАМЕНТСКОЕ ПРАВО

47 СОТИВОЛДИЕВ НУРИДДИН НИГМАТУЛЛА УГЛИ

Совершенствование организационно-правовых основ взаимоотношений депутата законодательной палаты олий мажлиса с политической партией и фракцией

CONTENTS

12.00.01 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

6 ODILKORIEV KHOJIMUROD TUKHTAMURODOVICH

The dialectics of quality and quantity in the process of improving the legislative system of Uzbekistan

12.00.01 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

13 KHODJAYEVA MAVLUDAKHON ISLAMOVNA

New reforms for human interests - Uzbekistan is a social state

17 NARIMANOV BEKZOD ABDUVALIEVICH

Legislation regulating the activities of public funds in Uzbekistan: Problems and directions for improvement

22 RAKHMANOV AKMAL ERGASHEVICH

Organizational and legal mechanisms for ensuring constitutional rights and freedoms of individuals and citizens in the republic of Uzbekistan: understanding, characteristics, and models

30 DAUMENOV BERDAKH AYMURATOVICH, BEKPOLATOV BOZATAU OTEPBERGENOVICH

Rule of law and control over the legality of local government activities: European experience and the practice of Uzbekistan

39 POLVANOV SHUKHRAT TAGAYMURATOVICH

Constitutional and legal status and structure of judicial authorities in the Republic of Uzbekistan

12.00.11 – PARLIAMENTARY LAW

47 SOTIVOLDIYEV NURIDDIN NIGMATULLA UGLI

Functional relations of deputies with political parties, voters, and factions in the legislative chamber of the parliament of the republic of Uzbekistan: legal foundations, practice, and paths for improvement

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI.

**O'ZBEKISTON QONUNCHILIK TIZIMI TAKOMILLASHUVI
JARAYONIDA SIFAT VA MIQDOR DIALEKTIKASI**

Odilqoriyev Hojimurod To'xtamurodovich,
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya
tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
yuridik fanlar doktori, professor
ORCID: 0000-0003-1417-7854
e-mail: domla5@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada milliy va xorijiy qonunchilik tizimining zamonaviy tendensiyalari dialektikaning sifat va miqdor falsafiy kategoriyalari nuqtayi nazaridan tahlil etiladi, bunda qonunlar miqdorining haddan ziyod oshishi va qonun ijodkorligining faollashuvi (qonunchilik inflyatsiyasi), qonunlar sifatini pasayishiga e'tibor qaratiladi. Normativ-huquqiy hujjatlar inflyatsiyasini bartaraf etish choralari va yo'llari bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: qonunchilik tizimi, qonun ijodkorligining faollashuvi, qonunlarning sifati va miqdori nisbati, normativ-huquqiy hujjatlarning huquqiy ekspertizasi.

**ДИАЛЕКТИКА КАЧЕСТВА И КОЛИЧЕСТВА В ПРОЦЕССЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УЗБЕКИСТАНА**

Одилкориёв Ходжимурод Тухтамуродович,
доктор юридических наук, профессор,
ведущий научный сотрудник
Научно-исследовательского института
криминологии Республики Узбекистан

Аннотация. В статье анализируются современные тенденции, как для национального, так и для зарубежного системы законодательства через призму философских законов и категорий диалектики: качественные и количественные измерения; общее увеличение количества законов и их постоянную активизацию (законодательной инфляции), снижение качества законов. Разработаны предложения о мерах и способах устранения инфляции нормативных правовых актов.

Ключевые слова: система законодательства, активизация законотворчества, качества и количества законов, правовая экспертиза проектов нормативно-правовых актов.

**THE DIALECTICS OF QUALITY AND QUANTITY IN THE PROCESS OF IMPROVING
THE LEGISLATIVE SYSTEM OF UZBEKISTAN**

Odilkoriev Khojimurod Tukhtamurodovich,
Leading researcher of the Criminology Research
Institute of the Republic of Uzbekistan
Doctor of Science in Law, Professor,

Abstract. The article analyzes current trends in both national and foreign legislative systems

through the lens of philosophical laws and categories of dialectics: qualitative and quantitative dimensions; the general increase in the number of laws and their constant intensification (legislative inflation), and the decline in the quality of laws. Proposals have been developed on measures and ways to eliminate the inflation of regulatory legal acts.

Keywords: legislative system, intensification of lawmaking, quality and quantity of laws, legal examination of draft regulatory legal acts.

Kirish

Mamlakatimiz qonunchilik tizimi muttasil dialektik jo'shqin rivojlanuvchi "jonli organizm", ijtimoiy tuzilma – jamiyat va davlat taraqqiyo-tining zamonaviy qonuniyatlari va ehtiyojlariga mutanosib ravishda izchil takomillashib boruvchi murakkab voqelikdir. Qonunchilik tizimining takomillashuv dinamikasi hamda tendensiyalarini ilmiy tahlil va tadqiq etish o'ta dolzarb mavzuga aylandi. Avvalo, uni Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga moslashtirish, konstitutsiyaviy novellalarni ilmiy nazariy izohlash kun tartibidagi eng ustuvor masala. Qolaversa, qonunchilik tizimini modernizatsiya qilish jarayonida yuzaga kelayotgan tendensiyalarni anglash hamda ularni baholash muhimdir.

Hozirgi kunga qadar "qonunchilik tizimi"ga asosan yurisprudensiya nuqtayi nazaridan yondashib, uning huquqiy tabiati va xususiyatlariga oid bilimlar majmui shakllantirildi. Biroq endilikda qonunchilik tizimiga falsafa, ayniqsa huquq falsafasi fanlari yutuqlari asosida yondashib, uning dialektikasini mufassal ochishga alohida ehtiyoj sezilmoqda.

Yangi O'zbekistonning qonunchilik tizimi yuqori sur'atlarda yangilanmoqda. Hozirgi kunda normativ-huquqiy hujjatlar fondi 26 mingdan ortiq yaxlit hujjatni o'z ichiga oladi, shundan 17 mingga yaqini yoki 65 foizi oxirgi 8 yilda qabul qilingan. Bu esa norma ijodkorligi jarayonlari shiddat bilan rivojlanayotganini, huquqiy tizim zamon talablariga tezkor va moslashuvchan tarzda yangilanib borayotganini yaqqol ifodalaydi.

So'nggi yillardagi qonun ijodkorligidagi faollik ko'rsatkichlari ham ushbu jarayonning yaqqol tasdig'idir. Masalan, agar 2016-yilga qadar har yili 15–20 ta qonun qabul qilingan bo'lsa, 2024-yilda bu raqam 125 taga yetdi, bu 5 baravar o'sish degani.

Bunday dinamika faqat qabul qilinayotgan qonunlar sonining ortishi bilan emas, balki islohotlarni huquqiy jihatdan kompleks ta'min-

lash, sohaviy o'zgarishlarni tezkor va maqsadli huquqiy asoslar bilan mustahkamlanayotganini ko'rsatadi [1].

Ma'lumki, jamiyatdagi hodisa, voqelik va jarayonlarning sifat muayyanligi (mavjudlik holati) ularni barqaror qiladi. Sifat narsaning (qonunchilik tizimining) muhim muayyanligidir. Shu bois sifat voqelikning borligi, namoyon bo'lishi bilan bog'lanadi [2]. Albatta, qonunchilik tizimi sifat muayyanligi bilan bir qatorda miqdor muayyanligi (son, hajm, jarayonlarning, tarkibiy qismlarning yuzaga kelishi sur'ati, rivojlanish darajasi va h.k.)ga ham egadir. Miqdor tizimning shunday mavjudligidirki, shu tufayli uni real ravishda (yoki fikran) bir jinsli qismlarga bo'lish va bu qismlarni bir butun qilib to'plash mumkin.

Sifat narsaning (tizimning) yalpi umumiyligini, yaxlitligini, uning nisbiy barqarorligini, bir-biriga o'xshashligi yoki o'xshamasligini ifodalaydi. Sifatdan farqli o'laroq, miqdor qonunchilik tizimining borlig'i bilan unchalik mahkam bog'liq emasdir, dialektika mantig'iga ko'ra, har bir hodisa, predmet uchun muayyan chegaraga yetgach, miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlarini yuzaga keltiradi. Har bir hodisa (predmet) dagi sifat va miqdor birligi (nisbati) me'yorni ifodalaydi, u sifat kattaligi jihatidan (miqdor) va miqdor jihatidan muayyan sifatdir.

Predmet (narsa)larning sifati – abadiy emas, u o'zgarishlarga moyil. Predmetning miqdori muayyanligidan ayro mavjud bo'lmaydi. Hamisha bir sifat holatidan ikkinchi sifat holatiga o'tish qonuniyatli tarzda ro'y beradi. Narsaning sifati va miqdori uzviy mushtarak [3].

Miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi falsafaning muhim qonunlari biridir. Uning mohiyati shundan iboratki, narsa va hodisalarda sezilarli bo'lmagan miqdoriy o'zgarishlar asta-sekin to'plana borib, taraqqiyotning ma'lum bosqichida me'yor buziladi va sakrash yo'li bilan tub sifat o'zgarishlariga olib keladi. Sifatning o'zgarishi, muqarrar ravishda, xossaning o'zgarishiga olib keladi. Sifat predmet

(hodisa)ning doimiyligini, nisbiy barqarorligini ifodalaydi. Mazkur falsafiy metodologik mezon va talablarini qonunchilik tizimiga tatbiq etish orqali ushbu tizimdagi miqdor va sifat o'zgarishlari dialektikasini anglab yetish muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Mavzusini tadqiq etishda bir qator metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, dialektik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi, chunki qonunchilik tizimi rivojlanishi sifat va miqdor o'zgarishlarining uzviy bog'liqligi orqali sodir bo'ladi. Miqdoriy o'zgarishlar qabul qilinayotgan qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar sonining ortishi bilan ifodalansa, sifat o'zgarishlari ularning mazmunida xalqaro standartlarga yaqinlashuv, huquqiy aniqlik va amaliy samaradorlikning kuchayishi orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, qiyosiy-huquqiy metoddan foydalanish orqali O'zbekiston qonunchilik tizimidagi sifat va miqdor o'zgarishlari boshqa davlatlar tajribasi bilan solishtiriladi, o'xshash va farqli jihatlar aniqlanadi. Tarixiy-huquqiy metod esa qonunchilik tizimining bosqichma-bosqich rivojlanishini, o'tish davrlarida yuz bergan sifat va miqdoriy yangilanishlarni ochib berishda xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari

Adliya vazirligining Senatga hisobot tarzida taqdim etgan ma'lumotnomasidagi statistik raqamlar qonunchilik tizimi miqdor jihatidan shiddat bilan o'sib borishi tendensiyasi kuza-tilayotgan sharoitda Qonunchilik palatasiga kiritilayotgan qonun loyihalarining sifatli ishlab chiqilishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Xo'sh, qonunlarning sifatliqligi mezonlari (belgilari) nimalardan iborat? Bu talablar, chamasi, quyidagilardan iborat:

- qonunlar (uning moddalari) matnining ixcham, ravon, lo'nda hamda fuqarolarga tushunarli bo'lishi;
- qonunlar (ulardagi qoidalar) ning normativligi;
- matnning mantiqiyliqi;
- normativ ifodalarning savodliligi (grammatik puxtaligi);
- qonunlarning ular tartibga solayotgan munosabatlar mazmuniga mutanosibliqi;
- huquqiy tartibga solishning natijadorligi;

- qonun normalarida ichki huquqiy mexanizmning mavjudligi, uning mukammalligi;
- qonun normalarining tegishli hayotiy vaziyatga mazmunan mosligi (yaqinligi);
- qonunlarning tizimlilik xususiyatiga egaligi va h.k.

Qonun loyihalarining Qonunchilik palatasiga yetarli darajada sifatli tayyorlanmagan holda kiritilishi Adliya vazirligining huquqiy ekspertiza sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda.

O'z o'rnida, vazirlik va idoralarda ham norma ijodkorligi borasidagi ko'nikma va mas'uliyat darajasi hamon yetarli emas. Bu, ayniqsa, Adliya vazirligiga huquqiy ekspertiza uchun taqdim etilayotgan qonun loyihalarining sifat darajasi pastligi orqali yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Adliya vazirligi tomonidan oxirgi bir yarim yilda 355 ta qonun loyihasi huquqiy ekspertizadan o'tkazilgan bo'lsa, ushbu loyihalarning 68 tasi (yoki 19 foizi)ni qabul qilish maqsadga muvofiq emasligi to'g'risida xulosa berilgan va ularning yuqori instansiyalarga kiritilishi oldi olingan.

Vazirlik tomonidan 355 ta qonun loyihasiga jami 2365 ta e'tiroz bildirilgan. E'tirozlarning 1302 tasi amaldagi qonunchilik hujjatlariga zid normalar mavjudligi, 409 tasi qonunchilik texnikasiga nomuvofiqligi va 35 tasi esa korruptsiyaviy omillar borligi yuzasidan konseptual e'tirozlar hisoblanadi.

Huquqiy ekspertiza jarayonida vazirlik va idoralar tomonidan kiritilgan loyihalarda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalariga nomuvofiq bo'lgan loyihalar ham aniqlanmoqda.

Bugungi kunga kelib har bir qonun loyihasini o'z vaqtida ishlab chiqilishi va belgilangan tartibda Qonunchilik palatasiga kiritilishi jarayoni Hukumat tomonidan ijro-gov tizimida qat'iy nazoratga olindi hamda loyihalarni palataga kiritilishini ta'minlash uchun har hafta Vazirlar Mahkamasida muhokama qilish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Taassufki, so'nggi yillarda ishlab chiqilayotgan loyihalar sonining keskin ortishi oqibatida ayrim masalalar huquqiy ekspertiza jarayonidan chetda qolmoqda.

Adliya vazirligiga so'nggi bir yarim yil davo-

mida 3407 ta loyiha huquqiy ekspertiza uchun kiritilgan bo'lib, ularning 405 tasi (12 foiz) qonun hujjatlari, 967 tasi (28 foiz) Prezident hujjatlari, 2035 tasi (60 foiz) Hukumat hujjatlari hisoblanadi.

Masalan, agar 2016-yilda ekspertiza uchun 1 737 ta loyiha taqdim etilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 2 350 taga yetgan. Qonun loyihalari soni esa shu davrda 134 tadan 296 tagacha oshgan, bu ikki barobar o'sishni anglatadi.

Yana bir tendensiya shundan iboratki, aniq amalga oshirish mexanizmlariga ega bo'lmagan, umumiy xarakterga ega qonunlarning ko'pligi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni qiyinlashtirib, ularni qonunosti hujjatlar orqali tartibga solinishiga olib kelmoqda.

Afsuski, mas'ul idoralar tomonidan qonunchilik tashabbusi huquqini ro'yobga chiqarishda ushbu masalalarga yetarli darajada e'tibor qaratilmayapti. Xususan, Adliya vazirligi tomonidan 2024-yilda huquqiy ekspertizadan o'tkazilgan qonun loyihalarning 32 tasida 100 dan ortiq havoalaki normalar aniqlangan.

Masalan, birgina "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri loyihasi ko'rib chiqilganida, loyihada Qonunning ishlashini ta'minlovchi 20 dan qonunosti hujjatlari qabul qilinishi nazarda tutilgan. Mazkur sohada faoliyat yurituvchi davlat tashkilotlari xodimlari o'rtasida so'rov o'tkazilganida, xodimlarning 57 foizi sohani tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlaridan xabardor emasligi aniqlangan.

Yaxlit tizimning bevosita ishlashini ta'minlovchi tartib va qoidalarining ko'plab qonunosti hujjatlari bilan o'rnatilishi ularda tor idoraviy manfaatlarning aks ettirilishiga, o'zaro zid kollizion normalar yuzaga kelishiga va qonunlar ijrosi amalda ta'minlanmasligiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 20-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagi ma'lumotni bayon qilgan edi: "So'nggi ikki yilda 90 dan ziyod qonun, 2000 dan ziyod farmon va qarorlar qabul qilindi. Ularda 13 yarim mingta topshiriqlar berilgan. Biroq, ulardan 20 foizi bajarilmagan yoki muddati kechiktirib ijro etilgan" [4]. Buni ham normativ-huquqiy hujjatlar qadrsizlanishining belgisi

(ifodasi) deyish mumkin.

Qonunlarning sifatini oshirish uchun parlament a'zolarining qonunchilik texnikasi talablaridan xabardorligini oshirish, tegishli bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishlariga sharoit yaratish zarur.

Shuningdek, qonun loyihalarini tayyorlash hamda ularni muhokama qilishga malakali yurist – olimlarni kengroq jalb etish lozim.

Adliya vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda ijtimoiy soha, moliya va bank, tadbirkorlik hamda bojxona kabi sohalarga oid 1860 ta hujjat korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazildi hamda ularda 339 ta korrupsiyaviy omil aniqlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumatining 2024-yilda qabul qilingan tegishli hujjatlari bilan korrupsiyaviy omillar bartaraf etildi.

2024-yilda fuqarolik, oila, axborot, ta'lim, fan va madaniyat sohalarini tartibga soluvchi amaldagi 692 ta hujjat korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazildi va aniqlangan 91 ta korrupsiyaviy omilni bartaraf etish bo'yicha yuqori instansiyalarga takliflar kiritildi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qonunchilik hujjatlari sifatini oshirish va ularning barqarorligini ta'minlashdagi eng samarali mexanizmlardan biri – hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash institutidir.

Ushbu tizim amaliyotga 2021-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etilmoqda va hozirga kelib uning huquqiy hamda metodik asoslari yaratildi, yetarli darajada shakllandi.

2025-yildan boshlab har bir qonunchilik hujjati loyihasi ishlab chiqilishidan oldin, avvalo uning konsepsiyasi o'rganiladi, ya'ni dastlab mavjud muammo tahlil qilinib, ushbu hujjatni qabul qilish zarurati bormi yoki yo'qmi, degan savolga aniq javob beriladi. Shu tarzda samara bermaydigan yoki ortiqcha cheklov, asossiz majburiyat va iqtisodiy yuklama keltirib chiqaradigan tashabbuslarning boshidanoq oldini olish imkoni paydo bo'ladi. Ushbu tizimning joriy etilishi natijasida joriy yilning o'zida o'rtacha 2,5 trln. so'm qiymatdagi samarasiz va ortiqcha xarajat keltiradigan talablar chiqarib tashlandi.

Raqamlarga qaraydigan bo'lsak, loyihalarning ta'sirini baholash ko'rsatkichi 2021-yilda 25 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilga kelib 100

foizga yetkazildi.

Bundan tashqari, Hukumat tomonidan tasdiqlanadigan reja asosida har yili amaldagi qonunchilik hujjatlari tartibga solish ta'sirini baholashdan o'tkaziladi. Xususan, 2024-yilda 15 ta qonun baholashdan o'tkazilib, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha Hukumatga 20 dan ortiq takliflar kiritildi.

Ta'kidlash joizki, huquq ustuvorligini ta'minlashda qonunlarning sifati bilan bir qatorda, ularning amalda samarali tatbiq etilishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu maqsadda qonunlarning ko'zlangan maqsadlariga xizmat qilayotganini, yetarli resurslar bilan ta'minlanganini va ijrosi qanday natija berganini aniq ko'rsatkichlar asosida baholaydigan tizim yaratish maqsadga muvofiq. Ya'ni qonunning KPni hisoblashni yo'lga qo'yish lozim.

Bu tizim qonun ishlashi uchun zarur huquqiy baza, moliyaviy va moddiy-texnik hamda inson resurslari mavjudligini, huquqiy normalarning sifatli amalga oshirilishini va maqsadlariga qay darajada erishilayotganini kuzatish, shuningdek, tizimdagi bo'shliqlarni o'z vaqtida aniqlab, tegishli chora ko'rish imkonini beradi.

Olib borilayotgan monitoringlarga ko'ra, KPI baholangan qonunlarning natijadorligi ular amalda to'liq ishlamayotganligini ko'rsatmoqda. Xususan, "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonun 8 foizga, "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonun 40 foizga, "Tomorqa xo'jaligi to'g'risida"gi Qonun 34 foizga, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun 38 foizga ishlayapti, xolos.

"Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonunning ijrosi tahlil qilinganda, jami ish beruvchilarning o'z javobgarligini sug'urtalash ko'rsatkichi atigi 8 foizni tashkil etishi va qolgan 92 foiz ish beruvchining xodimlari hayoti va sog'lig'iga yetadigan zarar qoplanishi kafolatlanmaganligi aniqlangan.

Qonunchilik hujjatlarining ta'sirini baholash va ularning ijrosini o'rganish bo'yicha ishlar sifati va samaradorligini oshirish maqsadida Adliya vazirligi huzurida Qonunchilikni tahlil qilish va tartibga solish ta'sirini baholash bo'yicha ilmiy institut tashkil etildi. Mazkur institut

doirasida sohaga oid chuqur sotsiologik tadqiqotlar o'tkazilishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Institut bevosita vazirlik va idoralarga qonunchilik hujjatlari ta'sirini baholash, ularni tizimlashtirish va ijrosi monitoringini amalga oshirishda amaliy va uslubiy jihatdan yaqindan ko'maklashadi.

Shu o'rinda jiddiy bir muammoga e'tibor qaratish lozim. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda, shu jumladan, Rossiya yurisdiksiyasida normativ-huquqiy hujjatlar massivining hajmi (miqdori) ortib ketishi holati "normativ-huquqiy hujjatlarning qadrsizlanishi" deb ataladi [5].

A.V. Deminning fikricha, qonunchilik inflyatsiyasi – qonun ijodkorlik faoliyatining aktivlashuvi, tinimsiz jadallashuvi, bir tomondan, normativ hujjatlar massivining barqaror o'sib borishi, ikkinchi tomondan, amaldagi normativ hujjatlarga muttasil qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritib borilishidir.

S.A.Belousov "yuridik inflyatsiya" – muayyan sohada qonunchilik hujjatlarining muvozanati buzilishi, qonunchilik tizimida kolliziya, normativ qoidalarning haddan ziyod ko'payishi, ularning o'ta ixtisoslashtirilishi oqibatidagi nomutanosiblik, – deydi.

Rossiyalik olim V.N. Shutovanning ta'kidlashicha, "qonunchilik tizimidagi miqdor ko'rsatkichlarining asossiz ortishi tabiiy ravishda qonunlar sifatining pasayishiga olib keladi" [6] va bu normativ hujjatlarga tinimsiz ko'plab qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilishiga sabab bo'ladi.

Aslida qonun ijodkorligida (qonunlarni yangi tahrirda qabul qilish, ularga zarur tuzatish va to'ldirishlarni kiritish foydali, ijobiy uslub hisoblanadi. Bu yerda gap normativ-huquqiy hujjatlarga asossiz ravishda, tez-tez o'zgartirishlar kiritilaverishi oqibatidagi qonunchilik inflyatsiyasi haqida bormoqda (S.A. Belousov) [7]. Masalan, T.N. Moskalkova bunday vaziyatni jamiyat va davlatning real ehtiyojlarini inobatga olmasdan, shoshma-shosharlik bilan qonunchilik hujjatlari qabul qilinishi, deb baholaydi [8].

Xorijda, xususan, Germaniyada "Qonunlar sonining haddan ziyod ortib ketishi"; Fransiya va boshqa Yevropa davlatlarida "Normativ hujjatlar manbalarining inqirozi", Italiyada "tartibsiz

huquq ijodkorligi” degan iboralar qo‘llaniladi. Rossiya Federatsiyasida ushbu muammo quyidagi raqamlarda namoyon bo‘ladi. Mamlakat Davlat Dumasi – 1991-yilda atigi 63 ta qonun qabul qilgan bo‘lsa, 1994–2014-yillarda – 4411 ta; 2011–2016-yillarda – 2200 ta, 2017-yilda – 641 ta qonun qabul qilingan. Demak, 2011–2017 yillarda har yili o‘rtacha 460 tadan jami 3220 ta qonun qabul qilingan [9].

Ruminiyalik huquqshunos – tadqiqotchi M. Badesku qonunchilik inflyatsiyasini – “normativ suiiste’mollik” deb nomlaydi, buni “huquq normalarining notabiiy ko‘payishi” tendensiyasi tarzida ta’riflaydi.

Fikrimizcha, qonunchilik hujjatlari inflyatsiyasi quyidagi salbiy tendensiyalarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning sifati pasayadi;
- ushbu hujjatlarning qadri, nufuzi susayadi;
- huquqiy tartibga solish samaradorligi kamayadi;
- qonunchilikni amaliyotga joriy etish sohasidagi ijro intizomi susayadi;
- normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasida ziddiyat, kolliziya, qarama-qarshiliklar kuchayadi;
- qonun ustuvorligi prinsipi zavol topib, qonunlarning umumiy tartibga solishdagi roli pasayadi;
- huquqni qo‘llash amaliyoti murakkablashadi;
- qonunchilik tashabbusini namoyon etish markazi ijro organlari tomonga og‘adi;
- qonun va huquq ijodkorligida nazoratsizlik kelib chiqadi;
- idoraviy me’yoriy hujjatlarning salmog‘i ortib ketadi;
- qonunchilik hujjatlariga fuqarolarning ishonchi kamayadi;
- qonunchilik madaniyati pasayadi;
- yuqoridagi tendensiyalar aholi huquqiy ongi va madaniyatiga salbiy ta’sir etadi va h.k.

Xulosalar

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish natijasida tartibga solish yukini kamida 30 foizga qisqartirish maqsad qilingan.

Bu yo‘nalishda, 2023–2024-yillarda qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish hisobi-

ga 2981 ta qonunchilik hujjatlari o‘z kuchini yo‘qotgan deb topildi. Natijada, qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasidagi yaxlit hujjatlar 17 foizga qisqartirildi.

Joriy yilda ham bu ishlar davom ettirilib, qonunchilik fondini qo‘shimcha 5 foizga qisqartirish imkonini beradigan 5 ta loyiha ishlab chiqildi (ular bilan 907 ta hujjat bekor qilinadi) hamda ko‘rib chiqish uchun yuqori instansiyalarga kiritildi.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2021-yilda tasdiqlangan Milliy qonunchilik bazasini kompleks tizimlashtirish bo‘yicha dastur asosida qonunchilik hujjatlari sohalar kesimida tizimlashtirilmoqda.

Xususan, birinchi bosqichda (2021–2023-yillar) 75 ta vazirlik va idoralar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari qayta ko‘rib chiqilib, tizimlashtirilishi ta’minlandi.

Ikkinchi bosqichda (2022–2025-yillar) 56 ta qonunchilik sohasini tartibga soluvchi hujjatlarni tizimlashtirish belgilangan bo‘lib, bugungi kunga qadar 49 ta qonunchilik sohasi to‘liq qayta ko‘rib chiqildi.

Xususan, so‘nggi bir yarim yil ichida 40 ta loyiha (jumladan, 6 ta qonun loyihasi) ishlab chiqildi, ularning qabul qilinishi natijasida o‘z ahamiyatini yo‘qotgan 667 ta hujjat bekor qilinadi hamda qonunchilik bazasi 4 foizga ixchamlashtiriladi.

Hozirga qadar, tizimlashtirish dasturi doirasida 72 ta hujjat, jumladan, 6 ta qonun, 11 ta Prezident Farmoni, 3 ta Prezident qarori, 30 ta Vazirlar Mahkamasi qarori hamda 22 ta idoraviy normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi.

Milliy qonunchiligimizni xalqaro standartlar asosida tizimlashtirish, mutaxassislar ko‘nikmalarini oshirish hamda uslubiy yordam ko‘rsatish maqsadida Adliya vazirligi tomonidan milliy qonunchilikni tizimlashtirish jarayoniga Yevropa Ittifoqining “Normativ-huquqiy bazani tizimlashtirish va soddalashtirish” bo‘yicha ikki yillik hamkorlik dasturi (grant) jalb qilindi.

Adliya vazirligi tomonidan oxirgi bir yarim yilda 258 ta idoraviy hujjatni qonunlarga muvofiqlashtirish bo‘yicha 30 dan ortiq vazirlik va idoralarga 87 ta taqdimnoma va xatlar kiritildi. Natijada, vazirlik va idoralarning 172 ta idoraviy hujjatlari qonunlarga muvofiqlashtirildi. Ushbu

tendensiya davom ettirilib, idoraviy me'yoriy huquq ijodkorligini qisqartirish hamda oqilona cheklash choralarni ko'rish muhim.

Normativ-huquqiy hujjatlarni qonunchilik tarmoqlari bo'yicha ko'rib chiqishda ularni yagona qonun hujjatida aks ettirish tegishli sohada mustahkam huquqiy poydevor yaratilishiga xizmat qiladi.

Qonunchilik inflyatsiyasini bartaraf etishda normativ-huquqiy hujjatlarni inventarizatsiya qilib turish, shu asosda ularni tizimlashtirish (kodekslashtirish) samarali rol o'ynashi mumkin.

Qonunchilik hujjatlarini kodifikatsiyalashtirishda Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangan 2025–2029-yillarga mo'ljallangan qonun ijodkorligi dasturini amalga oshirilishi juda muhim hisoblanadi.

Ushbu dasturni to'liq amalga oshirish milliy qonunchilik bazasidagi qonunchilik hujjatlari ulushining sezilarli darajada oshishiga, 40 dan ortiq sohada normativ-huquqiy hujjatlarini tarmoqlar bo'yicha kodifikatsiyalashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Adliya vazirligi tomonidan 2025–2026-yillarda 13 ta muhim ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida qonunchilikni kodifikatsiyalashtirish bo'yicha zarur ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sog'liqni saqlash, transport, sug'urta va energetika sohalarida kodifikatsiyalashtirish rejalashtirilgan.

Vazirlik tomonidan norma ijodkorligi jarayonlari raqamlashtirilib, sun'iy intellekt texnologiyalari faol integratsiya qilib kelinmoqda.

Jumladan, ushbu sohadagi eng muhim qadamlardan biri LexAI sun'iy intellektga asoslangan huquqiy yordamchining ishga tushirilgani bo'ldi. Ushbu SI-yordamchining boshqa raqobatchilardan farqli jihati shundan iboratki, u bevosita Lex.uz bazasiga ulangan bo'lib, barcha normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirilgan. LexAI qonunchilikka kiritilgan barcha o'zgartirish va qo'shimchalar asosida o'zini o'zi doimiy yangilab boradi.

Hukumat tomonidan norma ijodkorligi jarayonlarini to'liq raqamlashtirish maqsadida project.gov.uz portalining yangi talqini ishga tushirildi. Bunda loyihani yaratish, tartibga solish ta'sirini baholashdan o'tkazish, idoraviy kelishish, ilmiy, korrupsiyaga qarshi hamda huquqiy ekspertizalardan o'tkazish va yuqori instansiyalarga kiritish bosqichlari to'liqligicha raqamlashtirildi.

Shunday qilib, yuqoridagi chora-tadbirlarni izchil, kompleks qo'llash (amalga oshirish) orqali qonunchilik tizimidagi noxush tendensiyalarni, kolliziya va ziddiyatlarni bartaraf etish, sohadagi hujjatlar sifati va samaradorligini ta'minlashga erishish mumkin. Bunda Qonun ijodkorligi bilan norma ijodkorligini o'zaro muvofiqlashtirishga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining 16.08.2025-yildagi yalpi majlisida Adliya vaziri taqdim etilgan ma'lumot.
2. Falsafa: qomusiy lug'at. – T., 2004, 276-bet.
3. Краткий философский словарь (Авм. Колл.) – М., 1954, с.233.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Yangi O'zbekiston”, 2020-yil 21-yanvar.
5. Демин А.В. Законодательная инфляция и судебный активизм как способ ее преодоления // «Право и образование», 2016, №2, с.88-90; Сехин И.В. Законодательная инфляция как актуальная проблема правового регулирования. – Калининград ГУ, Сб.: 2016;
6. Шутова В.Н. Законодательная инфляция и другие тенденции совр. законодательства: сравнительно – правовой аспект // Журнал о праве – 2023, №3, с.18-26. и др.
7. Белоусов С.А. Юридическая инфляция как форма проявления законодательного дисбаланса // Правовая политика и правовая жизнь, 2015, №2, с.16 – 22.
8. Москалькова Т.Н. Качество современного российского законодательства // Вестник н-нов. городской академии МВД РФ. 2013, №22, с.137 – 148.
9. Сехин И.В. Законодательная инфляция как актуальная проблема правового регулирования. – Калининград ГУ, Сб.: 2016, 22-бет.

**12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI.****INSON MANFAATLARI UCHUN YANGI ISLOHOTLAR – O'ZBEKISTON
IJTIMOIY DAVLAT**

Xodjayeva Mavludaxon Islamovna
mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida inson manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar tahlil qilinadi. Unda aholining hayot darajasini oshirish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida sifat o'zgarishlarini ta'minlash, shuningdek, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash bo'yicha qabul qilingan chora-tadbirlar yoritilgan. Shuningdek, islohotlarning ijtimoiy davlat tamoyillariga mosligi va ularning barqaror rivojlanishga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, inson manfaatlari, ijtimoiy davlat, islohotlar, ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, huquq va erkinliklar, barqaror rivojlanish.

**НОВЫЕ РЕФОРМЫ В ИНТЕРЕСАХ ЧЕЛОВЕКА - УЗБЕКИСТАН – СОЦИАЛЬНОЕ
ГОСУДАРСТВО**

Ходжаева Мавлудахон Исламовна
самостоятельный исследователь

Аннотация. В данной статье анализируются социальные реформы, проводимые в Республике Узбекистан в последние годы, направленные на обеспечение интересов человека. В нем освещены принятые меры по повышению уровня жизни населения, совершенствованию системы социальной защиты, обеспечению качественных изменений в сферах образования и здравоохранения, а также гарантированию прав и свобод граждан. Также научно и теоретически обосновано соответствие реформ принципам социального государства и их влияние на устойчивое развитие.

Ключевые слова: Узбекистан, интересы человека, социальное государство, реформы, социальная защита, образование, здравоохранение, права и свободы, устойчивое развитие.

**NEW REFORMS FOR HUMAN INTERESTS - UZBEKISTAN IS
A SOCIAL STATE**

Khodjayeva Mavludakhon Islamovna
independent researcher

Abstract. This article analyzes the social reforms being implemented in recent years in the Republic of Uzbekistan aimed at ensuring human interests. It highlights the measures taken to improve the standard of living of the population, improve the social protection system, ensure qualitative changes in the spheres of education and healthcare, as well as guarantee the rights and freedoms of citizens. Also, the compliance of reforms with the principles of a social state and their impact on sustainable development are scientifically and theoretically substantiated.

Keywords: Uzbekistan, human interests, social state, reforms, social protection, education, healthcare, rights and freedoms, sustainable development.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning markazida inson manfaatlari va uning farovon hayotini ta'minlash masalasi turibdi. Mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichida "Inson – jamiyat – davlat" tamoyili bosh ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi. Bu yondashuv nafaqat iqtisodiy rivojlanishni, balki ijtimoiy adolatni qaror toptirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini real hayotda ro'yobga chiqarishni ham nazarda tutadi.

Davlatning ijtimoiy vazifalari doirasida aholining turmush darajasini oshirish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va uy-joy sohalarida sifat o'zgarishlarini ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilangan ustuvor yo'nalishlar esa ushbu islohotlarning izchil va tizimli davom ettirilishini kafolatlaydi.

Shu bois, bugungi kunda olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mamlakatning insonparvar siyosatini amalda ifodalab, O'zbekistonni chin ma'noda ijtimoiy davlat sifatida shakllantirish jarayonini jadallashtirmoqda.

O'zbekistonda ijtimoiy xizmatlarning samaradorligini oshirish, ehtiyojmand fuqarolarga manzilli yordam ko'rsatish va ularning jamiyatga moslashuvini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 1-moddasida O'zbekiston ijtimoiy davlat ekani belgilangan [1].

Ijtimoiy davlat tushunchasi – bu fuqarolarning munosib hayot darajasiga erishishini ta'minlash, jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy tafovutlarni kamaytirish, ehtiyojmand qatlamlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida moddiy resurslarni adolatli taqsimlashga qaratilgan davlat tizimi hisoblanadi.

O'zbekiston Prezidenti ta'biri bilan aytganda, "Ijtimoiy davlat bu, eng avvalo, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar, odamlar munosib hayot kechirishiga zarur sharoitlar yaratish, kambag'allikni qisqartirish, demakdir".

Buning ortidan uzoq yillardan buyon aholini qiynab kelayotgan ijtimoiy masalalar asta-sekin o'z yechimini topmoqda, ularning barchasini

davlat o'z zimmasiga olmoqda.

Xususan, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish xarajatlari YAIMga nisbatan 2 barobar oshdi, nafaqa oluvchi kam ta'minlangan oilalar qamrovi 5 barobar kengaytirildi, nogironligi bo'lgan shaxslar va bolalarni parvarishlash bilan band bo'lgan fuqarolar uchun nafaqalarning yangi turlari joriy etildi.

2023-yil 1-iyunda aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish bo'yicha farmon qabulqilinib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi. Uning tuman va shaharlardagi "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari faoliyati yo'lga qo'yildi [2].

Yangi tizimda ijtimoiy yordamning aniq va natijali bo'lishiga alohida urg'u berilmoqda. Prezident ta'kidlaganidek, har bir oila va shaxsga individual yondashuv zarur.

Buning uchun mahalla darajasida ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish boshlandi. Kam ta'minlangan oilalarni aniqlash va ularga yordam ko'rsatish tizimi shaffoflashtirildi.

Ijtimoiy xizmatlarning turlari 250 dan ortiq, hozirgi kunda fuqarolar ijtimoiy xizmat va yordam olish uchun 10 dan ortiq hujjatni olib yurishga majbur bo'lmoqda.

Endi bularning o'rnini bosadigan bitta – "ijtimoiy karta" joriy etiladi. U bilan jamoat transportida bepul yurish, elektr, gaz va o'qish xarajatiga kompensatsiya olish mumkin bo'ladi. Nafaqa va yordam pullari ham shu kartaga tushadi.

Nafaqa oluvchilar ro'yxatiga, birinchi navbatda, nogironligi bor, ota-onasi yo'q, boquvchisini yo'qotgan, kasalligi va boshqa sababga ko'ra uzoq muddat ishlay olmaydiganlarning oilalari kiritiladi. Boshqa fuqarolarni "ijtimoiy reyestr"ga kiritishda ularning faqat daromadi emas, balki xarajatlari ham baholanadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda mavzuni yoritishda tizimli yondashuv, tahlil va sintez usullari qo'llanildi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilgan ijtimoiy islohotlar normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida o'rganildi. Shuningdek, statistik ma'lumotlar tahlili orqali

islohotlarning aholi turmush darajasiga ta'siri baholandi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida mamlakatda ijtimoiy davlat tamoyillarining amaliyotdagi ifodasi xalqaro tajriba bilan solishtirildi. Natijalar umumlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot natijalari

Qonunchilik palatasining 2025-yil 5-avgustdagi majlisida bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan qonun loyihasi birinchi o'qishda konseptual jihatdan birinchi o'qishda qabul qilindi.

Qonun loyihasida Ijtimoiy himoya milliy agentligi va uning hududiy bo'linmalarini yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash, ularning hisobini yuritish hamda muqobil joylashtirish shakllariga berish borasidagi vakolatlari belgilanmoqda.

Bolalarga tarbiya, ta'lim berish va sog'lig'ini saqlash bo'yicha mas'ul shaxslarga o'z majburiyatlarini bajarmaganlik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilash nazarda tutilmoqda. Shuningdek, vasiy yoki homiyni belgilash vakolatini hokimlardan "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi direktoriga o'tkazish taklif etilmoqda.

Loyihada notariuslar zimmasiga bolani farzandlikka berish (olish), bolani vasiylikka yoki homiylikka berish haqida arizadagi imzoning haqiqiylikini shahodatlash bo'yicha murojaat qilingani to'g'risidagi ma'lumotlarni "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlariga taqdim etib borish majburiyatini yuklatish belgilanmoqda.

Shu bilan birga, zimmasiga yuklatilgan majburiyatni lozim darajada bajarmaganligi uchun vasiylik, homiylik yoki tutingan ota-onalik vazifalarini bajarishdan chetlashtirilgan shaxslarga bolalar farzandlikka berilmasligi va ular vasiy yoki homiy etib tayinlanmasligi ko'zda tutilmoqda. Ushbu o'zgarishlar mamlakatda ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini ta'minlash yo'lida muhim qadamdir!

O'zbekiston 2021-yilda Nogironligi bor shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga qo'shilgan [3].

Bu yo'nalishda bir qator imtiyozlar joriy etildi, ammo ko'plab binolar, ko'chalar va jamoat transportida to'siqsiz muhit yaratishda

muammolar saqlanib qolmoqda [4-6].

Davlat rahbariga ijtimoiy himoya tizimi bo'yicha takliflar taqdimotida quyidagilar ta'kidlandi:

- nogironligi bor shaxslarni o'qitish, ishga joylashtirish va sportga jalb qilish bo'yicha milliy tizim yaratiladi;

- nogironligi bor insonlarni ishga olgan yengil sanoat korxonalariga soliq imtiyozlari berish, bunday xodimlar uchun ijtimoiy soliq stavkasini pasaytirish, tadbirkorlarga Ijtimoiy himoya davlat jamg'armasi hisobidan 500 million so'mgacha subsidiya ajratish kabi rag'batlar ko'zda tutilmoqda;

- "Mehnatga layoqatini belgilash" amaliyoti bekor qilinib, nogironlik darajasi shaxsning mustaqil harakat qilish, muloqot va ijtimoiy faolligiga qarab baholanadi;

- tuman markaziy shifoxonalarida tibbiy reabilitatsiya xonalari tashkil etiladi. Protez vositalari 18 turdan 30 turga, ajratilayotgan mablag' esa 1,5 barobar oshirilib, ular bilan ta'minlash elektron shaklda bo'ladi. Bunday vositalarni uydan turib, vaucher orqali onlayn yoki "Inson" markazi yordamida istalgan ishlab chiqaruvchidan olish mumkin bo'ladi.

- xodimlarining 50 foizida nogironlik bo'lgan tadbirkorlarga davlat buyurtmachilari bilan to'g'ridan to'g'ri shartnoma tuzish imkoniyati beriladi. Bunday shaxslarni kasbga tayyorlaydigan 4 ta ixtisoslashgan maktab sanoat tarmoqlariga birlashtiriladi. Nogironligi borlar kasanachilik va hunarmandchilik asosida yaratgan mahsulotlarni elektron platforma orqali sotish yo'lga qo'yiladi.

- o'zgaralar parvarishiga muhtoj shaxslarga ijtimoiy xizmatlar qamrovi va turlarini kengaytirish maqsadida "Faol hayotga qadam" dasturi joriy etiladi. Bunday insonlarga kunduzgi qatnov asosida yoki uyda qarab turish, maishiy yumushlarda ko'maklashish, yo'qotilgan harakat faolligini qayta tiklash, kasalliklarning oldini olish kabi tibbiy-ijtimoiy xizmatlar yo'lga qo'yiladi.

"O'zbekiston-2030" strategiyasida ham ijtimoiy himoya sohasini isloh qilish va takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalish sifatida alohida belgilangan.

Mazkur dasturulamal hujjatda jamiyatning

ehtiyojlariga hamda xalqaro mezonlarga to'la mos keladigan samarali ijtimoiy himoya tizimini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Ayniqsa, ushbu strategiyada 2026-yilga qadar kambag'allik darajasini 2022-yildagi ko'rsatkichga nisbatan ikki baravarga kamaytirish, 2030-yilga kelib esa uni yanada keskin pasaytirish maqsad qilingan [7].

Shuningdek, daromadi kam va kambag'allik xavfi ostidagi 4,5 million aholining turmush darajasini yaxshilash, shu bilan birga, ijtimoiy sheriklik asosida 500 ming nafar malakali mutaxassisni tayyorlash ham strategiyada ko'zda tutilgan muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar, xususan, bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish hamda nogironligi bor shaxslar va kam ta'minlangan aholi qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar, mamlakatning ijtimoiy davlat tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarish yo'lidagi muhim qadamdir. Ushbu tashabbuslar inson manfaatlarini birlamchi o'ringa qo'ygan holda, aholining barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. "O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida belgilangan vazifalar nafaqat ijtimoiy adolatni ta'minlash, balki barqaror iqtisodiy o'sish va farovonlikni mustahkamlashga ham xizmat

qiladi. Shulardan kelib chiqib quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

ijtimoiy himoya tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish – barcha xizmatlar, xususan, bolalar, nogironligi bor shaxslar va ijtimoiy yordamga muhtoj fuqarolar uchun mo'ljallangan dasturlarni yagona elektron platforma orqali boshqarishni yo'lga qo'yish lozim;

hududiy tenglikni ta'minlash – ijtimoiy xizmatlar va imtiyozlardan foydalanishda poytaxt va viloyatlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish, ayniqsa, chekka hududlarda xizmatlar sifatini oshirish lozim;

kadrlar salohiyatini oshirish – ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasida ishlaydigan xodimlar uchun muntazam malaka oshirish kurslari va xalqaro tajriba almashish dasturlarini yo'lga qo'yish lozim;

fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish – nodavlat notijorat tashkilotlari, xayriya jamg'armalari va volontyorlik harakatlarini ijtimoiy himoya tizimiga faol jalb qilish lozim;

monitoring va baholash tizimini joriy etish – amalga oshirilayotgan islohotlarning real samaradorligini muntazam o'lchash, aholi fikrini o'rganish va natijalarni ochiqlik tamoyili asosida e'lon qilish lozim;

Bunday yondashuvlar O'zbekistonda inson qadr-qimmatini va huquqlarini ta'minlash, hamda har bir fuqaroning munosib hayot darajasiga erishish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar / References

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 01.06.2023 yildagi PF-82-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-6480342>
3. Nogironlar huquqlarini himoya qiluvchi konvensiya. <https://old.gov.uz/oz/news/view/31700>
4. Bolalar huquqlari portali. <https://bolahuquqlari.uz/>
5. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ishga joylashtirishning huquqiy asoslari: O'zbekiston tajribasi. <https://yuz.uz/uz/news/nogironligi-bolgan-shaxslarni-ishga-joylashtirishning-huquqiy-asoslari-ozbekiston-tajribasi>
6. Inson huquqlari milliy markazi sayti. <http://insonhuquqlari.uz/>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi. <https://ihma.uz/>

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI.

O'ZBEKISTONDA JAMOAT FONDLARI FAOLIYATINI TARTIBGA SOLUVCHI QONUNCHILIK: MUAMMOLAR VA TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Narimanov Bekzod Abduvaliyevich,

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman)
o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, dotsent
ORCID: 0000-0002-4703-3358
e-mail: bekozdnarimanov84@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda jamoat fondlari faoliyatini tartibga soluvchi amaldagi qonunchilik tahlil qilinadi, ularning huquqiy maqomini mustahkamlash, tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurati asoslab beriladi. Mavjud muammolar – normativ-huquqiy hujjatlarning tarqoqligi, ularning xalqaro standartlarga to'liq mos kelmasligi hamda amaliyotda qo'llashdagi qiyinchiliklar ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, xalqaro tajribani qiyosiy o'rganish asosida jamoat fondlari faoliyatini huquqiy jihatdan samarali tartibga solishga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: jamoat fondlari, fuqarolik jamiyati institutlari, qonunchilik, huquqiy maqom, xalqaro tajriba, huquqiy islohotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, takomillashtirish yo'nalishlari.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО, РЕГУЛИРУЮЩЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ФОНДОВ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Нариманов Бекзод Абдувалиевич,

Заместитель Уполномоченного Олий Мажлиса Республики Узбекистан по правам человека (омбудсмана), доктор юридических наук, доцент

Аннотация. В данной статье анализируется действующее законодательство, регулирующее деятельность общественных фондов в Узбекистане, обосновывается необходимость укрепления их правового статуса и совершенствования организационно-правовых механизмов. Рассматриваются существующие проблемы — фрагментарность нормативно-правовой базы, её неполное соответствие международным стандартам, а также сложности применения на практике. На основе сравнительного изучения международного опыта вырабатываются предложения и рекомендации по эффективному правовому регулированию деятельности общественных фондов.

Ключевые слова: общественные фонды, институты гражданского общества, законодательство, правовой статус, международный опыт, правовые реформы, нормативно-правовые акты, направления совершенствования.

LEGISLATION REGULATING THE ACTIVITIES OF PUBLIC FUNDS IN UZBEKISTAN: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

Narimanov Bekzod Abduvalievich,

Deputy Commissioner of Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan for Human Rights (Ombudsman), Doctor of Science in Law, Associate Professor

Abstract. *This article analyzes the current legislation regulating the activities of public funds in Uzbekistan, substantiates the need to strengthen their legal status, and improve organizational and legal mechanisms. The study highlights existing problems such as the fragmentation of the regulatory framework, its incomplete compliance with international standards, and difficulties in practical application. Based on a comparative study of international experience, proposals and recommendations are developed for more effective legal regulation of public funds' activities.*

Keywords: *Public funds, civil society institutions, legislation, legal status, international experience, legal reforms, regulatory acts, improvement directions.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlari tizimida jamoat fondlari alohida o'rin tutadi. Ular aholining turli qatlamlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xayriya faoliyatini tashkil etish hamda madaniy, ma'naviy va ma'rifiy loyihalarni amalga oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois jamoat fondlari faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda nodavlat notijorat tashkilotlari, xususan, jamoat fondlari faoliyatini erkinlashtirish va ularning huquqiy maqomini mustahkamlash bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibining soddalashtirilishi, xalqaro moliyaviy manbalarni jalb qilish bo'yicha huquqiy mexanizmlarning yaratilishi hamda jamoat fondlari faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, jamoat fondlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikda hali ham qator muammolar mavjud. Xususan, xorijiy moliyalashtirish manbalaridan foydalanish jarayonidagi byurokratik to'siqlar, soliq-huquqiy maqomni belgilashdagi nomuvofiqliklar, deklaratsiyalash mexanizmlarining samarasizligi va normativ-huquqiy hujjatlarning bir-biriga zidligi shular jumlasidandir [1].

Shu nuqtayi nazardan jamoat fondlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda jamoat fondlari faoliyatini huquqiy tartibga solish amaliyotini tahlil qilish va xalqaro tajriba asosida takomillashtirish yo'nalishlarini belgilab berishdan iboratdir [2].

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda jamoat fondlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikni o'rganishda huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv, empirik tahlil va sistemali yondashuv qo'llanildi. Amaldagi qonunchilik hujjatlari, xalqaro standartlar hamda mavjud amaliyot solishtirildi, statistik ma'lumotlar va normativ-huquqiy monitoring asosida muammolar aniqlanib, takomillashtirish yo'nalishlari ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari

Nodavlat notijorat tashkilotlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomning 18-bandiga muvofiq Xalqaro va xorijiy NNTlarning vakolatxonolari va filiallarini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun ro'yxatdan o'tkazuvchi organga bosh tashkilotning markaziy rahbar organi tomonidan tasdiqlangan ikki nusxada vakolatxona va filial faoliyatini moliyalashtirish manbalari to'g'risida ushbu Nizomga 3-ilovaga muvofiq shakl bo'yicha deklaratsiya taqdim qilinishi qayd qilingan.

Biroq amalda deklaratsiya nominal ma'lumotlardan iborat bo'lib, u ro'yxatga oluvchi organga ham hech qanday qo'shimcha axborot taqdim qilmaydi hamda moliyaviy manbalar va ularning turlari to'g'risidagi ma'lumotlar taxminiy va dastlabki reja sifatida aks ettiriladi.

Shu bilan birga, xalqaro va xorijiy NNTlarning vakolatxonolari va filiallari uchun ham ular ro'yxatdan o'tgandan keyin hech qanday huquqiy oqibat keltirib chiqarmaydi hamda ushbu deklaratsiyadan ular istalgancha chetga chiqishlari mumkin.

“Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida”gi Qonunning 8-moddasiga ko'ra, nodavlat notijorat tashkiloti chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan boshqa shaxslardan pul

mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelishib olishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat xizmatlari ko'rsatish milliy tizimini yanada kompleks rivojlantirish choralari haqida" 2019-yil 15-fevraldagi PQ-4193-son qarori ijrosi yuzasidan nodavlat notijorat tashkiloti chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan boshqa shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelish tartibi Adliya vazirligining vakolatidan Vazirlar Mahkamasining vakolatiga o'tkazildi.

Shu munosabat bilan, Vazirlar Mahkamasidan 2019-yil 9-oktabrdagi (858-son qarori) Nodavlat notijorat tashkilotlarining chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan boshqa shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelishish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi.

Mazkur Nizomning 5-bandiga ko'ra, pul mablag'lari va mol-mulk olishni kelishish uchun ular olinishi mo'ljallangan sanadan kamida yigirma kun oldin nodavlat notijorat tashkilot tegishliligi bo'yicha uni davlat ro'yxatidan o'tkazgan adliya organiga mazkur Nizomning 2-ilovasida keltirilgan murojaatnoma (keyingi o'rinlarda murojaatnoma deb ataladi) shakliga muvofiq unda nazarda tutilgan hujjatlar nusxalarini ilova qilgan holda oldindan yozma yoki elektron shaklda murojaat qiladi [3].

Ushbu Nizomning 8- va 12-bandlariga ko'ra, NNT tomonidan chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish uchun taqdim etilgan hujjatlar adliya organi tomonidan o'n besh kun ichida ko'rib chiqiladi. Adliya organi hujjatlarni ko'rib chiqish natijalari yuzasidan chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish yoki sabablarini ko'rsatgan holda kelishishni rad etish to'g'risida nodavlat notijorat tashkilotni yozma yoki elektron shaklda xabardor qiladi [4-6].

Bundan tashqari, yuqoridagi Nizomning 13-bandida chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish rad etish asoslari qayd qilingan bo'lsa-da, ro'yxatga

oluvchi organ tomonidan ushbu asoslarni turlicha shaklda talqin qilish va amaliyotda istalgan holda chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish rad etish uchun qo'llash mumkin. Bundan tashqari, ro'yxatga oluvchi organ tomonidan FATF talablari asosida aniq xavflar bo'yicha nodavlat notijorat tashkilotlar uchun tavsiyalar va xavflarning mezonlari ochiqqlanmagan.

Xalqaro ekspertlar, xalqaro tashkilotlar hamda fuqarolik jamiyatining institutlari tomonidan keyingi vaqtlarda chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish tartibi ko'plab tanqidlarga uchramoqda.

Yuqoridagi Nizomning 12-bandining ikkinchi xatboshiga ko'ra, agar mazkur Nizomda belgilangan muddatda adliya organi tomonidan pul-mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishish yoki kelishishni rad etish to'g'risida nodavlat notijorat tashkilotga yozma yoki elektron shaklda xabar berilmasa, ularning olinishi adliya organi bilan kelishilgan deb hisoblanadi. Shu munosabat bilan, kelishish tartibini texnik jihatdan xabardor qilish tartibi sifatida tushunish mumkin.

Qayd qilinganlarga ko'ra, nodavlat notijorat tashkiloti chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan boshqa shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelishish tartibi bo'yicha quyidagilar taklif qilinadi [7-8].

Birinchidan, chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishishni pul mablag'lari va mol-mulk olish haqida xabardor qilishga o'zgartirish;

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 239-moddasiga chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olinishini kelishilmaganlik uchun javobgarlikni chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olish haqida xabardor qilmaslik tartibini buzish bo'yicha javobgarlikka almashtirish.

Uchinchidan, chet ellik shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olish haqida xabardor qilishni to'liq elektron shaklga o'tkazish.

Nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari bilan o'tkazilgan intervyulardan ma'lum bo'ldi-

ki, mazkur tashkilotlarga soliq solish bo'yicha qonunchilikda bir qatori tushunmovchiliklar mavjud. Xususan, butun dunyoda notijorat tashkilotlarga tadbirkorlik faoliyatidan boshqa tushumlar soliq solish bazasi hisoblanmaydi.

Biroq 2019-yil 30-dekabr kuni qabul qilingan Soliq kodeksining qator moddalarida mazkur huquqlar kafolatlanmagan.

Avvalo "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 2-moddasida va Soliq kodeksining 58-moddasida keltirilgan nodavlat notijorat (notijorat) tashkilotlar to'g'risidagi tariflar o'zaro nomuvofiq.

Xususan, "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 2-moddasiga ko'ra, Nodavlat notijorat tashkiloti – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir.

Soliq kodeksining 58-moddasiga ko'ra, qonunchilikda notijorat tashkilot uchun belgilangan shaklda ro'yxatdan o'tkazilgan, quyidagi shartlarga muvofiq bo'lgan yuridik shaxs ushbu Kodeks maqsadida notijorat tashkilot deb e'tirof etiladi, agar:

- daromad olish maqsadiga ega bo'lmasa;
- daromadlarni yoki mol-mulkni ishtirokchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamasa.

Bizningcha, Soliq kodeksining 58-moddasidagi ta'rifda bir qator noaniqlik va chalkashliklar mavjud.

Birinchidan, notijorat tashkilotlarda umuman daromad olish maqsadiga ega bo'lmalik degan ta'rifni qo'llash mumkin emas. Chunki homiylik uchun kelib tushgan mablag'lar ham aslida yuridik shaxsning daromadi deb hisoblash mumkin.

Bundan tashqari, Fuqarolik kodeksining 40-moddasida va boshqa qonunchilikda ham notijorat tashkilot (tijoratchi bo'lmagan tashkilot) o'zining ustavda belgilangan maqsadlariga mos keladigan doiralarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkinligi belgilangan.

Shu bilan birga, Soliq kodeksining qator moddalarida ham notijorat tashkilotlari tadbir-

korlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkinligi qayd qilingan.

Bu o'rinda biz "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 2-moddasidagi daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan tashkilot ta'rifini qo'llashimiz maqsadga muvofiq. Chunki u daromad (foyda) olishni ko'zlaydi, biroq asosiy maqsad qilib olmaydi, balki asosiy maqsadi boshqa ijtimoiy loyihalarini amalga oshirish va yoki a'zolarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'ladi.

Ikkinchidan, Soliq kodeksining 58-moddasidagi daromad olish maqsadiga ega bo'lmalik hamda daromadlarni yoki mol-mulkni ishtirokchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlanmaslik kabi talablar aslida bir-biriga zid tushunchalar.

Ya'ni notijorat tashkilot bo'lishi uchun daromad olmasligi kerak, shu bilan birga, daromadlarni ishtirokchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamasligi kerak. Mantiqiy savol tug'iladi. Agar daromad olmasa, qaysi daromadni taqsimlaydi yoki ta'rifga ko'ra, notijorat tashkilotda olingan daromad noqonuniy bo'lib qoladimi?

Shuning uchun, yana bir bor, notijorat tashkilotga ta'rif berishda "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 2-moddasidagi daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan va olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan ta'rifi mos kelmoqda.

Uchinchidan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan va olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan talabi aslida bitta talab. Chunki daromad (foyda) ta'rifi bevosita qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlanishiga bog'liq. Agar daromad (foyda) asosiy maqsad bo'lmagan holda, ya'ni ozgina bo'lsa ham tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanilib, foyda qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlansa, bu tijorat tashkiloti bo'lib qoladi. Agar daromad (foyda) asosiy faoliyat turi bo'lgan holda, ya'ni asosan tadbirkorlikdan mablag'lar kelib tushgan holda ham bu daromadlar qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlanmasa, bu tijorat tashkilot bo'lmaydi.

To'rtinchidan, Soliq kodeksining 58-moddasi faqat yuridik shaxslarni nazarda tutmoqda.

Biroq notijorat tashkilotning yuridik shaxs

maqomiga ega bo'lgan filial va vakolatxonalarga nisbatan qo'llanilishi bo'yicha biror norma mavjud emas.

Qonunchilik va amaliyotga ko'ra, natijorat tashkilotning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan filial va vakolatxonalari ham notijorat tashkilot kabi mol-mulk va mablag'larga ega bo'lishi, moliya-xo'jalik va tadbirkorlik faoliyatini olib borishi hamda tegishli soliq majburiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Xulosalar

Yuqoridagilarga asosan quyidagilar taklif

qilinadi:

Soliq kodeksining 58-moddasini quyidagi tahrirda bayon etish taklif qilinadi:

Qonunchilikda belgilangan tartibda va shaklda ro'yxatdan o'tkazilgan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan yuridik shaxs yoki uning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan vakolatxona va filiali notijorat tashkilot deb e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. NNT va davlat organlari o'rtasidagi ijtimoiy munosabat qanday? // Xalq so'zi. URL: <https://xs.uz/uzkr/post/nnt-va-davlat-organlari-ortasidagi-izhtimoiy-munosabat-qandaj>
2. Нариманов Б. А. Нодавлат нотижорат ташкилотини қўллаб-қувватлашнинг молиявий манбаларини диверсификация қилишга оид айрим ҳуқуқий масалалар // Журнал правовых исследований (Journal of Legal Studies). – 2023. – № SI-1.
3. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son; 03.03.2022-y., 03/22/756/0180-son; 30.06.2022-y., 03/22/782/0576-son.
4. Гордеева Т.В. Ограничение права на осуществление предпринимательской деятельности некоммерческих организаций. URL: <https://to40.minjust.ru/ru/node/212376>
5. Lewis, D., Kanji, N., & Themudo, N.S. (2020). Non-Governmental Organizations and Development (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429434518>
6. Мамбетов Ф.К. К вопросу о правоспособности некоммерческих организаций в сфере реформирования гражданского законодательства России, 2014. – С. 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravosposobnosti-nekommercheskih-organizatsiy-v-svete-reformirovaniya-grazhdanskogo-zakonodatelstva-rossii> (дата обращения – 08.05.2019).
7. Adliya vazirligining Nodavlat notijorat tashkilotlar sohasi bo'yicha 2022 yil uchun tahliliy ma'lumotnomasi. – 6-b.
8. Time to reach for the moon. Civil society SDG monitoring report. 25 September 2020. - P.17. – URL: <https://eeb.org/time-to-reach-for-the-moon-the-eu-needs-to-step-up-action-and-lead-the-transformation-to-sustainability/>

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON VA FUQAROLARNING
KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ HAMDA ERKINLIKLARINI
TA'MINLASHNING TASHKILIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI:
ANGLASH, XUSUSIYATLARI VA MODELLARI**

Raxmanov Akmal Ergashevich,

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi sudyasi,
yuridik fanlari nomzodi

ORCID: 0009-0001-5960-8382

e-mail: doktorant.konstsud@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash borasida amalga oshirilgan ishlar, davlat arboblari va olimlarning qarashlari, strategik dasturlar va normativ-huquqiy hujjatlar bilan uyg'unlikda tahlil qilinadi. Konstitutsiyamizda davlatning oliy maqsadi sifatida belgilangan insonning huquq va erkinliklarini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etiladi. Tashkiliy-huquqiy mexanizmlar mohiyati va uning o'ziga xos jihatlari konstitutsiyaviy-huquqiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, Yangi O'zbekiston, Taraqqiyot strategiyasi, konsepsiya, normativ-huquqiy hujjatlar, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar, ta'minlash, kafolatlar, tashkiliy-huquqiy vositalar, konstitutsiyaviy tamoyil, tashkiliy-huquqiy mexanizm.

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ
ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН:
ПОНИМАНИЕ, ОСОБЕННОСТИ И МОДЕЛИ**

Рахманов Акмал Эргашевич,

судья Конституционного суда Республики Узбекистан,
кандидат юридических наук

Аннотация. В статье анализируется работа, проделанная в Республике Узбекистан по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина, во взаимосвязи с взглядами государственных деятелей и ученых, стратегическими программами и нормативно-правовыми актами. Изучаются теоретические и практические аспекты обеспечения прав и свобод человека, которые определены в нашей Конституции как высшая цель государства. Сущность организационно-правовых механизмов и их особенности освещены конституционно-правовых аспектах.

Ключевые слова: Конституция, Новый Узбекистан, Стратегия развития, концепция, нормативно-правовые акты, конституционные права и свободы, обеспечение, гарантии, организационно-правовые средства, конституционные принципы, организационно-правовой механизм.

**ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING CONSTITUTIONAL
RIGHTS AND FREEDOMS OF INDIVIDUALS AND CITIZENS IN THE REPUBLIC
OF UZBEKISTAN: UNDERSTANDING, CHARACTERISTICS, AND MODELS**

Rakhmanov Akmal Ergashevich,

Judge of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan,

Candidate of Legal Sciences

Abstract. *This article analyzes the work carried out in the Republic of Uzbekistan to ensure the constitutional rights and freedoms of individuals and citizens, in relation to the views of statesmen and scholars, strategic programs, and regulatory legal acts. Theoretical and practical aspects of ensuring human rights and freedoms, which are defined in our Constitution as the highest goal of the state, are studied. The essence of organizational and legal mechanisms and their features are highlighted from constitutional and legal perspectives.*

Keywords: *Constitution, New Uzbekistan, Development Strategy, concept, regulatory legal acts, constitutional rights and freedoms, provision, guarantees, organizational and legal means, constitutional principles, organizational and legal mechanism.*

Kirish

Dunyoda kechayotgan globallashuv va axborotlashuv jarayonlari ijtimoiy hayotni tezlashtirib yubordi. Bu o'z navbatida, Yangi O'zbekistonda ham chinakam demokratik huquqiy davlat qurish hamda erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida keng ko'lamli va tizimli islohotlarni jadallashtirishga hamda undan unumli foydalanishga xizmat qilmoqda.

Davlat rahbari Shavkat Mirziyoyevning yetakchi rahbar sifatida olib borayotgan islohotchilik siyosati mazkur jarayonlarga ijobiy ta'sir etib, uning sifat darajasini belgilab bermoqda. O'zbekiston davlati va jamiyati taraqqiyotining milliy yuksalish bosqichida har bir inson baxtli yashashi uchun qaratilgan tizimli chora-tadbirlar ko'rilib, mavjud muammolar o'rganilib, xalqning ehtiyoj va manfaatlarini ta'minlash, yashash sharoitini yaxshilash va bardavom farovon hayot kechirishi uchun huquqiy zamin yaratilib, amalda uning ijrosiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga poydevor bo'lgan Harakatlar strategiyasi doirasida 2017–2021-yillar mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilingan [1]. “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo'nalish va yuzta yirik maqsadni qamrab olgan “Taraqqiyot strategiyasi”ni amalga oshirishga oid har yili alohida-alohida davlat dasturlari tasdiqlanib borilyapti [2].

“Inson qadri uchun” tamoyili asosida farovonlikni yanada oshirish, inson huquqlari va

manfaatlarini so'zsiz ta'minlashga qaratilgan bunday yirik va keng qamrovli islohotlarni butun respublika miqyosida bir xilda va o'z vaqtida amalga oshirish juda katta kuch, safarbarlik, bilim va tajribani talab etadi. Ayniqsa, uni ijro etishda markaziy o'rinda turuvchi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashga oid “tashkiliy-huquqiy mexanizm”larni samarali qilib yaratish va uni muntazam ravishda rivojlantirish vazifasi ham dolzarb muammolardan hisoblanadi. Bu jarayonlarda huquqshunos mutaxassis va tadqiqotchilarning ham ishtirok etishlari konstitutsiyaviy huquq fani nuqtayi nazaridan “tashkiliy-huquqiy mexanizm” mohiyatini ochib berish, uning tuzilishi va ishlash usullari hamda natijadorligini oshirish bo'yicha ilmiy takliflar yaratishga ko'maklashadi.

Metodologiya

Maqolada oldimizga qo'yilgan maqsadlarimizga erishish uchun tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning dialektik, tarixiy-mantiqiy, funksional, tizimli-tarkibiy hamda qiyosiy-huquqiy analiz va sintez kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan hozirgi zamon yuridik faniga huquqiy hodisa va jarayonlarni o'rganishda klassik metodologik yondashuvni qo'llash bilan birga bilim va natijalarga erishishni yangi usullari ustida ham bosh qotirish xos. Aslida barqarorlik muhim, chunki yuridik ilmni har qanday sohasi metodologik aniq pozitsiyaga ega bo'lishi, ilmiy izlanishlar yo'nalishi uzoq vaqt o'zgarmasligini va uzviyligini ta'minlaydi. Ammo e'tirof etish kerakki, O'zbekistonning dunyoga ochilishi, axborot almashinuvining tezlashgani, yosh avlod kadrlarining xorijiy tillar va IKT texnologiyalari bo'yicha

ko'nikmalarga ega bo'layotgani, avval tarjima orqali boshqa davlatlardan 5–10 yildan keyin yetib kelgan ilmiy kashfiyotlarni bugun original tildan to'g'ridan to'g'ri, bevosita olish imkoniyatlari mavjudligi ham ilmiy tadqiqotlarda o'ziga xos hozirjavoblik kasb etmoqda.

Bugungi kunda ham yuridik sohaning mazmunan juda keng hajmli va materialga boy ilmiy muammolaridan biri inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasidir. Davlat va jamiyat faoliyatining qaysi sohasiga qaramaylik, u shubhasiz inson va fuqaroning huquq va erkinliklari masalasiga bog'lanadi. Konstitutsiyaviy huquq fanida ham "inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi" turkumi hamisha ulkan qiziqish uyg'otadigan, natijada cheksiz bahs-munozarali masalalar tug'diradigan ilmiy muammo obyektlaridan biri hisoblanadi.

Huquqshunos olim H.T. Odilqoriyevning quyidagi ushbu masalaga oid ushbu fikrlariga qo'shilgan holda o'z fikrimizni davom ettiramiz: "Konstitutsiyaviy huquqning o'zi, bir tomondan, islohot, yangilanish obyekti bo'lsa, ikkinchi tomondan, demokratik islohotlarni huquqiy mushohada etish, barqarorlik, tinchlik, farovonlik va milliy totuvlikni ta'minlashning ilmiy asoslarini yaratish imkonini beradi"[3]. Agar 1992–2023-yillar davomida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi [4] va uning asosida qabul qilingan konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni ilmiy mushohada qilish, davlat-huquqiy institutlar va konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta'minlash masalalari o'ziga xos tarzda tadqiq etilib kelingan bo'lsa, Yangi O'zbekistonni barpo qilish sharoitida o'tkazilayotgan islohotlar, 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [5], qonunlar, yangi mazmundagi strategik hujjatlar ko'p jihatdan ilmiy-nazariy qarashlarni o'zga nazar bilan qayta ko'rib chiqish, konstitutsiyaning to'g'ridan to'g'ri amal qilish prinsipi va unda inson huquqlariga oid tartibga solish obyekti kengaygani hamda konstitutsiyaviy kafolatlar kuchaytirilganini hisobga olib, tadqiqotlarni ham yangi sharoit va islohotlar ruhiga mos olib borishni

taqozo etadi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun Konstitutsiya mamlakat milliy huquq tizimi imoratining poydevori sifatida qat'iy tan olinishi zarur. Bu davr talabi, sharoit shuni taqozo etmoqda, zarurat yuzaga keldi yoki turli davrlarda shakllangan va hukmron bo'lgan g'oyalar ta'sirida nuqtayi nazarga ega bo'lish, sinalmagan "ilg'or" xorij tajribasidan ayni nusxa olish, ayniqsa, huquqshunoslik uchun maqsadga muvofiq emas.

Yangi O'zbekistonda inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi mohiyatini anglash va tuzilishini mikroskopik o'rganishga bo'lgan ulkan intilish an'anaviy yurisprudensiyaning qolipidan yorib chiqish, ayrim huquqiy muammolarni yechishda huquqiy bilimning xilma-xil imkoniyatlarini solishtirishga imkon yaratdi.

Masalan, Konstitutsiyaning 54-moddasi birinchi qismida "Insonning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadidir" ikkinchi qismida esa "Davlat inson hamda fuqaroning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi", degan normalarning mustahkamlanishi davlatchilik mazmunini yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, ushbu normani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat organlarining kundalik faoliyatida inson huquq va erkinliklari ustuvorligiga oid konstitutsiyaviy tamoyil so'zsiz ta'minlanishi shart", "Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak" degan prinsip barcha bo'g'indagi rahbarlar faoliyatida asosiy qoidaga aylanishi kerak", "joylarga chiqib, odamlarning ehtiyojlari, muammolari bilan yashash va ularning yechimini topish vazifasi mansabdorlar tomonidan xo'jako'rsinga emas, balki amalda ta'minlanishi zarur", "Har bir davlat xizmatchisi xalq oldida mas'ul ekani hech qachon unutmazligi lozim", "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida ham, mamlakat tashqarisida ham o'z fuqarolarining huquqiy himoyasini kafolatlashi haqidagi konstitutsiyaviy qoidaning ijrosini so'zsiz ta'minlashimiz shart" degan bir qator ko'rsatmalari bilan uyg'unlikda ko'rib chiqish zarur [6].

O'zbekistonda inson va fuqaroning konsti-

tutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi konsepsiyasini vujudga keltirish ilmiy-nazariy va qonunchilik yo'nalishlarini qorishmasi natijasida samarali ro'yobga chiqariladi. Bunda ijtimoiy munosabatlarni normativ-huquqiy hujjatlar asosida huquqiy jihatdan tartibga solish doirasini oldindan aniq, ravshan belgilangan maqsad uchun ishlab chiqilgan nazariy konsepsiyasiz tasavvur qilish qiyin. Zero, mazkur konsepsiya norma ijodkorligi faoliyatiga asos qilib olinishi kerak.

Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlashni rejalashtirish, qoida tariqasida, huquqiy jihatdan tartibga solish talab qilinadigan muammolarni aniqlash va tahlil qilish yakunlari bo'yicha tayyorlanadigan norma ijodkorligi ishining rejalari (dasturlari) doirasida amalga oshiriladi [7]. Afsuski, mavzuga oid yuridik adabiyotlarning tahlilidan, yuridik fanda ko'rilayotgan mexanizmga doir ishlab chiqilgan universal, kompleks nazariya hali mavjud emasdek ko'rinadi.

Ko'rinib turibdiki, muammoning ikki tomoni o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud ekan. Mavjud amaliyotdan va amaldagi normativ tartibga solish bazasidan uzilib qolgan holda istiqbolli, samarali va hayotiy nazariy konsepsiyani yaratishning iloji yo'q. Sababi, ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solishda tug'iladigan mavhumlik, olimlarni, qonunchilikni anglash talqini doirasida qolishga majbur etib, muammoni kompleks tadqiq etishning yanada yuqoriroq darajaga olib chiqish uchun to'sqinlik qiladi. Yanada aniqroq aytsek, amaldagi qonunchilik tizimiga muvofiq kelmaydigan nazariya, mavjud mexanizmga singib keta olmagani uchun besamar hisoblanadi. Shuningdek, tashkiliy-huquqiy mexanizmning aniq strukturalashtirilgan va shakllantirilgan konsepsiyasining yetishmasligi ushbu sohani normativ tartibga solinishini qiyinlashtiradi.

Hozirda quyidagilarni izchil amalga oshirish to'g'ri deb hisoblanadi: 1) tashkiliy-huquqiy mexanizmning konsepsiyasini (kompleks nazariyasini) ishlab chiqish (doktrinal bosqich); 2) qonunni qabul qilish va sohaga oid amaldagi qonunlarga o'zgartirishlar kiritish (huquq ijodkorligi bosqichi).

Konsepsiya mohiyatan u yoki bu sohadagi

davlat siyosatining eng muhim ustuvorliklarini, maqsadlarini, asosiy yo'nalishlarini, vazifalarini va amalga oshirilish mexanizmlarini belgilab beradi. Doktrina esa O'zbekiston Respublikasining u yoki bu sohadagi milliy manfaatlarini ta'minlash maqsadlari, vazifalari, prinsiplari va asosiy yo'nalishlarini belgilaydigan hujjat hisoblanadi [7].

Doktrinal bosqich. Hozirgi paytda tashkiliy-huquqiy mexanizmning kompleks nazariyasi (konsepsiyasi) yuridik fan va amaliyot uchun eng dolzarb ehtiyoj hisoblanadi. Mazkur sohada ushbu muammolarni hal etish: 1) inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi tushunchasini shakllantirib olish va uning xususiyatlarini (belgilarini) aniqlash; 2) mexanizmning har tomonlama tuzilishini (kompleks) aniqlashtirish; 3) mexanizmning samaradorlik ko'rsatkichlari mezonlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Huquq ijodkorligi bosqichi. Norma ijodkorligi va huquqni qo'llash faoliyati sifatini va samaradorligini oshirishga oid huquqiy hujjatlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarur [8], [9]. Huquqiy vositalar tizimining o'zi samarali tartibga solinmasa jamiyat hayotining sohalaridagi huquqiy islohotlar ijobiy samarasi minimallashadi, tashkiliy-huquqiy mexanizm konsepsiyasini shakllantirilishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida juda to'g'ri ko'rsatilganligi ham fikrimizga yaqqol dalil bo'la oladi: "keng ko'lamli islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ma'lum darajada o'tgan yillarda shakllangan qonunchilik bazasiga, shuningdek, norma ijodkorligi jarayoni sifatiga bog'liq. ... mavjud bo'lgan kamchiliklar turli sohalaridagi ijtimoiy munosabatlarni tarqoq holda tartibga solish salbiy amaliyotining davom etishiga olib kelmoqda, bu esa huquqiy kolliziylar, huquqni qo'llashda turlicha talqin qilish va murakkabliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. ... tizimli muammolarga tezkorlik bilan munosabat bildirishni talab qiladi, ularning yechimlari yo'qligi islohotlarda aks etmoqda. ... umumiy tusga ega bo'lgan

qonunlar ko'pligi, shuningdek, ularni amalga oshirishning muayyan mexanizmsiz ayrim qarorlarning qabul qilinishi, umuman davlat va jamiyat rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda" [10].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qonunlarning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi rolini hamda norma ijodkorligi jarayoni sifatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida ham qonun ijodkorligi jarayoni sifati va samaradorligini oshirish, to'g'ridan to'g'ri amal qiladigan qonunlarni qabul qilish amaliyotini kengaytirishga to'squinlik qilayotgan muammolar qatorida "2017–2023-yillarda qabul qilingan 135 ta yaxlit qonunda jami 543 ta havolaki norma mavjudligi, shundan 23 ta qonundagi 41 ta havolaki normani amalga oshirish bo'yicha qonunosti hujjatlari qabul qilinmaganligi asosli ko'rsatib o'tilgan [11].

Masalan, A.V. Malko va Y.V. Gayvoronskaya kabi rossiyalik olimlar ham mavhum huquqiy tabiatga ega hujjatlarni qabul qilinishini taqiqlab qo'yishni taklif etishgan. Ularning fikricha, bu kabi normativ-huquqiy hujjatlar uni qo'llash amaliyotini va ularning nazoratini qiyinlashtirib, kolliziyalarni keltirib chiqaradi, huquqni muhofaza qilish faoliyatiga esa subyektivizm elementlarini kirib kelishiga va o'zboshimchalik holatlari ko'payishiga yo'l ochadi, deb hisoblashgan [12].

Shu bois inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash vazifasi, agar uning ijtimoiy qadriyatlar tizimida tutgan o'rni va har tomonlama o'zaro aloqalar bilan bog'langan serqirra huquqiy hodisaga (inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmiga) alohida tizim sifatida qaralsa, albatta, u muvaffaqiyatli hal etilishi mumkin.

Xulosalar

Yuridik fan namoyandalari u yoki bu huquqiy hodisalarning amal qilishi va rivojlanishini tushuntirish chog'ida "mexanizm" tushunchasidan keng foydalanishadi, ammo ushbu atama ko'pincha yakka emas, balki boshqa yuridik atamalar bilan birga qo'shib ishlatiladi. Bunga "huquq ijodkorligi mexanizmi" [13], "huquqni qo'llash mexanizmi" [14], "huquqni muhofaza qilish kasbiy faoliyati institutsionallashtiruvining davlat-huquqiy mexanizmi" [15], "fuqarolik

huquqlarini amalga oshirish va majburiyatlarini bajarish mexanizmi" [16], "huquqiy tartibga solish mexanizmi" [17], "fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini amalga oshirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmi" [18], "inson va fuqaroning huquqlarini ta'minlashning ijtimoiy-huquqiy mexanizmi" [19], "iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmi" [20], "fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini muhofaza qilishning davlat-huquqiy mexanizmi" [21], "shaxsning huquq va erkinliklarini davlat-huquqiy ta'minlash mexanizmi" [22], "konstitutsiyaviy huquqlarni ijtimoiy-huquqiy himoya qilish mexanizmi" [23] kabi birikmalarni misol tariqasida keltirish mumkin [24].

Huquqiy hodisalarning talqiniga bo'lgan turli yondashuv va terminologik xilma-xillik sababli "inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi" atamasi fan doirasida hali keng tarqalmagan [24]. Bu o'z navbatida, shubhasiz, ushbu mexanizmni to'laqonli ishlab chiqishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham ushbu mexanizmning ilmiy konsepsiyasini asoslash borasida yagona nuqtayi nazarga kelish va bu orqali ushbu sohadagi eng muhim konstitutsiyaviy-huquqiy, nazariy-metodologik va amaliy muammolarni hal etish hamda uni takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalarni ishlab chiqish zarur.

Umumiy ma'noda tashkiliy-huquqiy mexanizm avvalo ijtimoiy mexanizm bo'lib, uning ichki tizimiga tez o'zgaruvchanlik va serharakatlik xosdir. Shuning uchun undan oldindan dasturlab qo'yilgan aniq natija kutish ancha qiyin masala, bu mexanizmning elementlari o'rtasida (texnik jihatdan) kuchli bog'liqlik mavjud bo'lsa-da, uning harakatidan ma'lum maqsadga yo'naltirilgan natijaga erishish ehtimoliy xarakterga ega. Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta'minlash jarayonida matematik aniqlik bilan oldindan belgilangan natijaga erishishning imkoni yo'q, shunga qaramasdan, tashkiliy-huquqiy mexanizmning har doim yakuniy natijaga erishishga yo'naltirilgan bo'lishi, bu uning ijobiy tomonidir.

Shaxsning huquq va erkinliklarini ijtimoiy-huquqiy muhofaza qilish mexanizmini

ko'rib chiqqan A.S. Mordoves uning tarkibiy tuzilishiga ijtimoiy normalar; oshkoralik; jamoatchilik fikri; umumiy, maxsus (huquqiy) va tashkiliy kafolatlar; tartib-taomillar; javobgarlik; nazoratni, shu jumladan, xalqaro nazoratni ham kiritadi [25]. U o'z tadqiqotida "Inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini ijtimoiy-huquqiy himoya qilish mexanizmi – inson shaxsi fazilatlaridan kelib chiqadigan, uni erkin va to'laqonli rivojlanishi uchun ahamiyatli hisoblangan inson va fuqaroning barcha huquq va asosiy erkinliklarini hurmat qilinishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlovchi vositalar va omillar tizimidir", degan xulosaga kelgan.

Yuqoridagilardan inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmini yuridik asoslashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ayrim fikr-mulohazalarga kelish mumkin.

Birinchidan, "tashkiliy-huquqiy mexanizm" atamasini keng va tor ma'nolarda tushunish. Keng ma'noda murakkab, yaxlit, ko'p qirrali va ko'p darajali tizim sifatida, bunda har biri o'ziga xos funksional vazifaga ega bo'lgan elementlardan (tashkiliy-huquqiy vositalar) iborat, deb qarash. Tor ma'noda esa konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni samarali amalga oshirishga ko'maklashuvchi turg'un (statik) elementlar majmuasi, deb tushunish.

Ikkinchidan, nuqtayi nazarlar xilma-xilligi shuni ko'rsatadiki, mazkur mexanizm moddiy va protsessual komponentlar bilan bir qatorda statik va dinamik tomonlarga ega.

Uchinchidan, mexanizm ta'rif negizida tashkiliy-huquqiy vositalar yotadi, ular barcha yuridik (huquqiy) mexanizmlarning markaziy qismi bo'lib, tashkiliy-huquqiy mexanizmning maqsadga yo'naltirilgan, vositaviy xususiyatini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, mexanizmning barcha elementlarini birinchi va ikkinchi darajaliga ajratish maqsadga muvofiq. Birinchi darajali elementlar tashkiliy-huquqiy mexanizmning subyektlari (davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, mansabdor shaxslar, no-davlat tashkilotlari va h.k.). Ikkinchi darajali elementlar esa yordamchi xususiyatga ega va ular birinchi darajali elementlarga "xizmat qiladi". Bu ularning ahamiyatini pasaytirmaydi, balki

ularning sifat darajasiga ta'sir ko'rsatadi (amalga oshirish mexanizmi, muhofaza mexanizmi; yuridik javobgarlik mexanizmi; maqsadni belgilash mexanizmi; ta'minlovchi jarayon; maxsus tashkiliy-huquqiy vositalar (huquqiy madaniyat, huquqiy ong, qonuniylik, huquqiy tartibot).

Tashkiliy-huquqiy mexanizm mohiyati va tuzilishining metodologik belgilari sifatida: tizimlilik belgisi; integrativlik belgisi; tuzilishning murakkabligi belgisi; ko'p qirralilik belgisi; ko'p darajalilik belgisi; iyerarxialik belgisi; maqsadga yo'naltirilganlik belgisini ko'rsatib o'tish mumkin.

Tashkiliy-huquqiy mexanizmning maqsadlari o'zi-o'zidan paydo bo'lmaydi va faqat mexanizm subyektlarining maqsad qo'yish faoliyati natijasi emas. Ular, avvalo, jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Ana shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakatda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishga oid o'z fikrini bildirib, "Har qanday islohot konstitutsiyaviy tamoyil va qoidalarga muvofiq tarzda amalga oshirilishi, qonun ustuvorligi bosh mezon bo'lishi zarur. ... maqsadimiz xalq hokimiyatini so'zda emas, amalda ta'minlashdan iborat... takror aytishga to'g'ri keladi – odamlarimiz o'z hayotida ijobiy o'zgarishlarni bugun kutmoqda" deganda eng ustuvor vazifalarni ko'rsatib o'tgan [26].

Shu tariqa mamlakatimizda inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilish darajasi ularni ta'minlashning huquqiy mexanizmlarining takomillashganlik darajasiga, jamiyatimizning iqtisodiy-ijtimoiy salohiyatiga bog'liqligi ko'zga tashlanadi. Hozirgi bosqichda bularni amalga oshirish qonunchilikda konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va burchlarini tartibga solish, ularni ta'minlash vositalari va shart-sharoitlarini hal etishga e'tibor qaratish orqali; amaldagi konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar ro'yxatini yanada takomillashtirish orqali; davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan huquq va erkinliklarni ta'minlash shart-sharoitlarini yaratish va amalga oshirish ustidan konstitutsiyaviy nazorat tizimini rivojlantirish orqali erishiladi. Davlat-huquqiy yo'nalishdagi bu kabi chora-tadbirlar inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlashning ishonchli va samara-

li ko'p darajali tashkiliy-huquqiy mexanizmni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, Konstitutsiya va qonun ustuvorligi hamda qon-

uniylik tamoyillarining so'zsiz ta'minlanishi inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. // <https://lex.uz/docs/5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmonining 1-ilovasi bilan tasdiqlangan "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi". // <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Konstitutsiyaviy huquq: X.T.Odilqoriyev, O'.X.Muxamedov, B.A.Saidov va boshq.; Mas'ul muharrir Sh.T.Ikramov. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. – 661 b. – B. 3.
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: O'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan (O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 28-dekabrda, 2003-yil 24-aprelda va 2007-yil 11-aprelda qonunlarga muvofiq kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar bilan). – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 40 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. [Matn] Rasmiy nashr. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023. – 80 b.
6. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. // <https://president.uz/uz/lists/view/1328>
7. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 20-aprelda qabul qilingan "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi O'RQ-682-son Qonuni. // <https://lex.uz/docs/5378966>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.08.2018-yildagi "Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5505-son Farmoni. // <https://lex.uz/docs/3858817>
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.02.2024-yildagi "Qonunlarning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi rolini hamda norma ijodkorligi jarayoni sifatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-75-son qarori. // <https://lex.uz/docs/6806476>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.08.2018-yildagi "Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5505-son Farmoni. // <https://lex.uz/docs/3858817>
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.02.2024-yildagi "Qonunlarning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi rolini hamda norma ijodkorligi jarayoni sifatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-75-son qarori. // <https://lex.uz/docs/6806476>
12. Малько А.В., Гайворонская Я.В. Теория правовых актов: необходимость и пути создания // Государство и право. 2012. № 2. – Б. 21. // <https://elibrary.ru/contents.asp?id=33733243>
13. Ковачев Д.А. Механизм правотворчества социалистического государства. М.: Юрид. лит., 1977. – Б.112
14. Чванов О.А. Механизм правоприменения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1995. – 19 б.
15. Числов А.И. Профессиональная правоохранительная деятельность: Теоретико-правовое исследование: дис. ... докт. юрид. наук. 2000. – Б. 222-267.
16. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Волтерс Клувер, 2009. – Б. 69-115.
17. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования // Право: азбука – теория – философия. М.: Статут, 1999. 712 с.; Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. – 187 б.

15. Витрук Н.В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод граждан. М.: Юрид. лит., 1980. – 256 б.
19. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996. – 287 б.
20. Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 1998. № 10. – Б. 45.
21. Бутылин В.Н. Государственно-правовой механизм охраны конституционных прав и свобод граждан: Монография. М.: Академия управления МВД России, 2001. – 177 б.
22. Анохин Ю.В. Механизм государственно-правового обеспечения прав и свобод личности: на материалах Российской Федерации: дис. ... докт. юрид. наук. Саратов, 2007. – 465 б.
23. Глущенко П.П. Социально-правовая защита конституционных прав и свобод граждан (Теория и практика): Монография / Под общ ред. В.П. Сальникова. СПб.: Издательство Михайлова В.А., 1998. – 441 б.
24. Киричёк Е.В. Организационно-правовой механизм обеспечения конституционных прав и свобод человека и гражданина в условиях взаимодействия полиции и институтов гражданского общества в РФ. Дисс. на соиск. уч степ, докт-ра юрид. наук. Спец-ть: 12.00.11 и 12.00.02. – Москва, 2014. – Б. 113-114.
25. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / под ред. Матузова Н.И.; МВД РФ. СВШ. Саратов, 1996. – Б. 275.
26. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. // <https://president.uz/uz/lists/view/1328>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА И КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННОСТЬЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И ПРАКТИКА УЗБЕКИСТАНА

Дауменов Бердах Аймуратович

Профессор Университета инновационных технологий

ORCID: 0004-0008-6271-8769

e-mail: Berdus@mail.ru

Бекполатов Бозатау Отепбергенович

Независимый исследователь Каракалпакского государственного университета

ORCID: 0009-0003-6571-9753

e-mail: bek.boza@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются вопросы верховенства права и контроля за законностью деятельности органов местного самоуправления. На основе опыта европейских стран изучается эффективность таких механизмов, как парламентский, судебный, омбудсменский и общественный контроль, а также освещаются возможности их применения в практике Узбекистана. Также рассматриваются нормативные, судебные, институциональные, общественные и технологические аспекты контроля, посредством которых показываются пути повышения прозрачности государственного управления, обеспечения прав и свобод человека, укрепления верховенства права в деятельности органов местного самоуправления. В выводах статьи обозначены перспективы дальнейшего развития системы контроля в Узбекистане.

Ключевые слова: верховенство права, местное самоуправление, механизмы контроля, европейский опыт, узбекская практика, парламентский контроль, судебный контроль, омбудсмен, общественный контроль, прозрачность.

QONUN USTUVORLIGI VA MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI FAOLIYATINING QONUNIYLIGINI NAZORAT QILISH: YEVROPA TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON AMALIYOTI

Daumenov Berdax Aymuratovich,

Innovatsion texnologiyalar universiteti professori

Bekpolatov Bozatov Otepbergenovich,

Qoraqalpog' davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada qonun ustuvorligi tamoyili va mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonuniyligini nazorat qilish masalalari tahlil qilinadi. Yevropa davlatlari tajribasi asosida parlament, sud, ombudsman va jamoatchilik nazorati kabi mexanizmlarning samaradorligi o'rganilib, ularning O'zbekiston amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, nazoratning normativ, sud, institutsional, jamoatchilik va texnologik o'lchovlari ko'rib chiqilib, ular orqali davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda mahalliy hokimiyat faoliyatida qonun ustuvorligini mustahkamlash yo'llari ko'rsatib beriladi. Maqola xulosalarida O'zbekistonda nazorat tizimini yanada rivojlantirish istiqbollari belgilab beriladi.

Kalit so'zlar: qonun ustuvorligi, mahalliy davlat hokimiyati, nazorat mexanizmlari, Yevropa tajribasi, O'zbekiston amaliyoti, parlament nazorati, sud nazorati, ombudsman, jamoatchilik nazorati, shaffoflik.

RULE OF LAW AND CONTROL OVER THE LEGALITY OF LOCAL GOVERNMENT ACTIVITIES: EUROPEAN EXPERIENCE AND THE PRACTICE OF UZBEKISTAN

Daumenov Berdakh Aymuratovich,

Professor at the University of Innovative Technologies

Bekpolatov Bozatau Otepbergenovich,

Independent researcher at Karakalpak State University

Abstract. *This article analyzes the issues of the rule of law and control over the legality of the activities of local government bodies. Based on the experience of European countries, the effectiveness of mechanisms such as parliamentary, judicial, ombudsman and public control is studied, and the possibilities of their application to the practice of Uzbekistan are highlighted. Also, the normative, judicial, institutional, public and technological dimensions of control are considered, through which ways are shown to increase transparency in public administration, ensure human rights and freedoms, and strengthen the rule of law in the activities of local government. The conclusions of the article outline the prospects for further development of the control system in Uzbekistan.*

Keywords: *rule of law, local government, control mechanisms, European experience, Uzbek practice, parliamentary control, judicial control, ombudsman, public control, transparency.*

Введение

Проблема обеспечения законности и укрепления правопорядка является одной из центральных в современном государственно-правовом развитии. В условиях глобализации и трансформации политико-правовых систем принцип верховенства права приобретает особую актуальность как универсальная правовая категория, отражающая идею ограничения государственной власти правом, обеспечения прав и свобод личности, а также функционирования государства в рамках установленных правовых норм.

В мировой правовой науке данный принцип нашёл выражение в таких фундаментальных доктринах, как Rule of Law (англосаксонская модель) и Rechtsstaat (континентальная, преимущественно германская традиция). Несмотря на различие в акцентах — развитие через судебный прецедент и приоритет индивидуальных прав в англосаксонской системе, либо институционализация в форме конституционного контроля и административной юстиции в германской модели — обе концепции основываются на общем принципе: признании приоритета права над произвольной властью и необходимости обеспечения предсказуемости и справедливости в государственном управлении.

В Республике Узбекистан принцип верховенства права закреплён в Конституции

2023 года [1], что означает верховенство закона и безусловную обязанность государственных органов и должностных лиц действовать исключительно в рамках закона и во исполнение его предписаний. Данный принцип носит комплексный характер: он служит основой построения правового государства, гарантией конституционной законности и эффективным инструментом защиты прав человека. Закрепление верховенства закона на конституционном уровне связано не только с необходимостью регулирования деятельности государственных органов, но и с формированием правовой культуры общества, в котором закон воспринимается как главный социальный регулятор и ценностный ориентир.

Особое место в реализации принципа законности занимают органы государственной власти на местах. Их значение обусловлено тем, что именно на местном уровне происходит наиболее непосредственное взаимодействие государства и граждан. В отличие от центральных органов, чья деятельность направлена на формирование общей стратегии и нормативного регулирования, органы власти на местах обеспечивают практическое применение законов в конкретных жизненных ситуациях — предоставление государственных услуг, распоряжение земельными ресурсами, организация социальной инфра-

структуры, контроль за деятельностью хозяйствующих субъектов. От эффективности работы этих органов напрямую зависит уровень доверия граждан к государству и восприятие принципа законности как реально действующего механизма, а не формальной декларации.

В то же время практика показывает, что именно в деятельности органов местного уровня наиболее часто возникают проблемы, связанные с коррупцией, злоупотреблением полномочиями, несоблюдением процедур и недостаточной прозрачностью принимаемых решений. Анализ судебной практики последних лет в Узбекистане подтверждает, что значительная часть уголовных дел о коррупции связана с должностными лицами хокимиятов и других местных структур. Это свидетельствует о том, что повышение эффективности контроля за законностью деятельности органов власти на местах является не только актуальной задачей, но и стратегически важным направлением в рамках реализации конституционных и административных реформ.

Таким образом, исследование принципа Rule of Law и его адаптации в условиях Узбекистана через категорию «верховенство закона» имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Во-первых, оно позволяет раскрыть содержание универсальной правовой категории через сопоставление различных правовых традиций. Во-вторых, — выявить специфику национальной модели, учитывающей политические, социальные и культурные особенности узбекского общества. В-третьих, — определить перспективные направления реформирования системы контроля за законностью деятельности органов власти на местах, что соответствует задачам построения правового государства и реализации целей «Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы» [2].

Методология

Методологическая основа данного исследования опирается на комплексный, междисциплинарный подход, включающий как общенаучные, так и частно-научные методы познания. Основное внимание уделено

сравнительно-правовому анализу, который позволяет сопоставить европейский опыт обеспечения верховенства права и механизмы контроля за законностью деятельности местных органов государственной власти с аналогичными практиками, применяемыми в Республике Узбекистан.

Результаты исследования

Принцип верховенства права (Rule of Law) занимает ключевое место в системе современного государственного и правового устройства. Его сущность заключается в признании того, что государственная власть должна быть ограничена правом и функционировать исключительно в правовых рамках. Данный принцип обеспечивает равенство всех перед законом, защиту прав и свобод личности, а также предсказуемость и справедливость правового регулирования.

Понятие Rule of Law имеет глубокие исторические корни. В английской правовой традиции его формирование связано с Великой хартией вольностей 1215 года, где впервые было закреплено, что монарх и его слуги подчиняются закону. Позднее идеи верховенства права получили развитие в трудах английских правоведов XVII–XVIII вв., особенно в контексте борьбы парламента против произвола королевской власти.

Наиболее систематизированное выражение концепция получила в трудах А. Дайси [4], который в работе *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (1885) сформулировал три основных положения Rule of Law:

1. Никто не может быть наказан или подвергнут воздействию иначе, как на основании закона и в рамках судебной процедуры
2. Все люди равны перед законом и подчиняются юрисдикции обычных судов.
3. Конституционные принципы формируются в результате судебных решений, а не актов парламента.

Эти положения легли в основу англосаксонской концепции Rule of Law, где акцент делается на судебной защите и прецедентное право.

Англосаксонская модель Rule of Law

В англосаксонской системе (Великобритания, США и др.) принцип Rule of Law выступает как фундаментальное начало правовой системы, обеспечивающее верховенство закона над произволом исполнительной власти. Главную роль здесь играют суды, которые обладают правом проверять соответствие действий государственных органов закону.

Особенностью этой модели является ориентация на индивидуальные права и их судебную защиту. Так, в деле *Entick v. Carrington* (1765) [5] английский суд признал недопустимым вторжение властей в жилище без законного основания, подчеркнув, что любое вмешательство в права личности должно иметь правовую основу. В более поздней практике Европейского суда по правам человека (*Sunday Times v. United Kingdom*, 1979) было отмечено, что закон должен быть достаточно доступным, ясным и предсказуемым для граждан, иначе он утрачивает легитимность.

Таким образом, англосаксонская модель делает акцент на судебных механизмах реализации принципа Rule of Law, рассматривая их как главный инструмент защиты личности от произвола власти.

Континентальная модель: *Rechtsstaat*

В странах континентальной Европы (прежде всего в Германии) получила развитие концепция *Rechtsstaat* («правовое государство»). В отличие от англосаксонской традиции, здесь акцент делается не столько на судебной практике, сколько на институциональных гарантиях и конституционных механизмах.

К основным признакам *Rechtsstaat* относятся:

- верховенство Конституции как акта высшей юридической силы;
- разделение властей и система сдержек и противовесов;
- наличие специализированных органов конституционного и административного контроля;
- признание прав и свобод человека как высшей ценности и ориентира для законодательства.

Классическим примером служит реше-

ние Федерального Конституционного суда Германии по делу *Lüth* (1958) [6], где было подчеркнуто, что права человека являются составной частью всей правовой системы и должны учитываться при толковании и применении всех норм.

Таким образом, *Rechtsstaat* представляет собой государство, в котором право определяет содержание и пределы деятельности всех государственных органов.

Сравнительный анализ моделей

Несмотря на различия в подходах, Rule of Law и *Rechtsstaat* объединяет общая идея: право стоит выше государства, а власть не может действовать произвольно. Однако:

- в англосаксонской системе акцент делается на суде как гаранте прав личности;
- в континентальной — на конституции и институтах контроля (конституционный суд, административная юстиция).

Для Узбекистана важно учитывать обе модели. С одной стороны, судебная защита прав личности и доступ к правосудию должны стать реальной практикой. С другой — необходимо развитие институциональных механизмов: специализированных административных судов, института конституционной жалобы, а также действенных форм общественного контроля.

В XXI веке принцип Rule of Law приобрёл значение универсального стандарта. В документах ООН, Совета Европы и ОБСЕ подчеркивается, что верховенство права является основой демократии, устойчивого развития и защиты прав человека. В Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН № 66/209 (2011 г.) [7] отмечается необходимость укрепления транспарентности и подотчётности государственных органов, а также повышения эффективности работы высших органов аудита.

Для Республики Узбекистан, находящейся на этапе модернизации правовой системы, обращение к доктрине Rule of Law позволяет не только совершенствовать национальное законодательство, но и интегрироваться в международное правовое пространство.

Верховенство права на местном уровне

В современных государствах именно органы власти на местах являются важнейши-

ми проводниками принципа верховенства права. В отличие от центральных органов, формирующих стратегию и общую правовую политику, местные структуры ежедневно взаимодействуют с населением, решая широкий спектр социально-экономических и административных вопросов: распределение земельных ресурсов, предоставление государственных услуг, организация коммунальной инфраструктуры, контроль за деятельностью хозяйствующих субъектов.

Эта специфика обуславливает двойственную роль местной власти: с одной стороны, она выступает «лицом государства» для граждан, а с другой — является пространством наибольших рисков нарушения законности, так как именно здесь сосредоточены полномочия, напрямую влияющие на повседневную жизнь людей.

Опыт европейских государств показывает, что местные органы могут эффективно реализовывать принцип Rule of Law при условии наличия устойчивых механизмов контроля и прозрачности.

- Великобритания: муниципальные советы действуют в пределах строго очерченных законом полномочий; их решения подлежат судебному пересмотру, деятельность контролируется парламентскими комитетами. Характерна развитая практика общественных консультаций и участие населения в обсуждении проектов, затрагивающих общественные интересы

- Германия: органы местного самоуправления функционируют в рамках модели Rechtsstaat. Их решения проверяются административными судами (Verwaltungsgerichte), а деятельность — под надзором земельных правительств. При этом местные органы обладают высокой степенью самостоятельности в сочетании с жёсткой системой правового контроля.

- Скандинавские страны (Швеция, Норвегия, Финляндия): органы местного самоуправления максимально приближены к населению и обеспечивают предоставление социальных услуг. Важная роль принадлежит институту омбудсмана, рассматривающего жалобы граждан и проводящего ин-

спекции.

- Эстония: в условиях цифровизации органы местной власти используют электронные платформы для взаимодействия с населением. Решения, бюджеты и акты публикуются онлайн, что обеспечивает высокий уровень транспарентности и снижает коррупционные риски.

Таким образом, европейская практика подтверждает, что принцип законности на местном уровне обеспечивается благодаря сочетанию нескольких элементов: четкого разграничения полномочий, судебного контроля, механизмов общественного участия и цифровой открытости.

В Республике Узбекистан органы государственной власти на местах (хокимияты и их структурные подразделения) играют ключевую роль в реализации принципа «верховенства закона». Согласно Конституции (ст. 14, ст. 15) [8], они обязаны действовать исключительно на основании и во исполнение закона.

Функциональные задачи местных органов включают:

- реализацию законов и подзаконных актов на территории соответствующей административной единицы;
- организацию исполнения государственных программ;
- управление государственным имуществом и бюджетными средствами;
- обеспечение общественного порядка и взаимодействие с населением.

Однако практика последних лет выявляет ряд проблем:

- высокий уровень коррупции в сфере земельных отношений и бюджетных расходов;
- недостаточная прозрачность решений и ограниченный доступ граждан к информации;
- слабое развитие механизмов общественного контроля;
- ограниченность судебных процедур в части обжалования действий местных органов (отсутствие быстрых и эффективных инструментов защиты граждан и бизнеса от незаконных решений).

Например, в 2024 году и в первой половине 2025 года в Республике Каракалпакстан было рассмотрено 15 уголовных дел о коррупции в отношении должностных лиц хокимиятов, что подтверждает системный характер данной проблемы [9].

Если в европейских странах принцип законности на местном уровне обеспечивается через развитую систему судебного и общественного контроля, то в Узбекистане пока доминирует акцент на обязательности исполнения закона как формальной нормы. Однако конституционная реформа 2023 года и «Стратегия развития Нового Узбекистана» (2022–2026 гг.) [10] задают курс на сближение с европейскими стандартами, предполагающими комплексное сочетание законности, транспарентности и участия граждан.

Перспективные направления повышения эффективности контроля за законностью деятельности органов государственной власти на местах

1. Совершенствование нормативно-правовой базы

Эффективный контроль за законностью деятельности органов власти на местах невозможен без устойчивой законодательной основы. В европейской практике (например, Германия, Франция) правовой статус муниципалитетов и механизмов контроля чётко определён в законах о местном самоуправлении. Для Узбекистана приоритетным направлением является:

- разработка специальных процедурных норм, устанавливающих обязанность органов местной власти предоставлять отчёты о выполнении законов;
- закрепление на законодательном уровне института обязательного ответа на рекомендации парламента, омбудсмана и органов аудита;
- внедрение механизма превентивной экспертизы актов местных органов (антикоррупционной, правовой, конституционной).

2. Расширение судебного и административного контроля

Судебная власть является ключевым гарантом верховенства права. В странах Европы система административных судов

(Франция, Германия) обеспечивает прямой и эффективный контроль за актами местных органов. В Узбекистане перспективным направлением является:

- укрепление института административных судов с расширением их компетенции на дела оспаривания решений хокимиятов;
- введение ускоренных процедур рассмотрения жалоб граждан, связанных с нарушением законности на местном уровне;
- внедрение теста пропорциональности в судебную практику, позволяющего оценивать баланс между публичными интересами и правами личности.

3. Развитие парламентского и прокурорского надзора

В европейских странах парламент играет активную роль в контроле за законностью деятельности органов власти на местах. В Великобритании комитеты Палаты общин регулярно анализируют отчёты муниципалитетов, в Германии комитеты бундестага рассматривают отчёты земельных правительств. Для Узбекистана целесообразно:

- создать постоянный комитет в законодательной палате, ответственный за мониторинг законности на местах;
- внедрить практику ежегодных парламентских слушаний «О состоянии законности в деятельности местных органов власти»;
- активизировать прокурорский надзор, сместив акцент с репрессивных мер на профилактику и предупреждение нарушений.

Согласно Конституционному закону Республики Узбекистан «О Законодательной палате Олий Мажлиса» 2002 года [11–14], в стране уже предусмотрена система парламентского контроля:

- Законодательная палата имеет право осуществлять контроль за исполнением законов и бюджета, заслушивать отчёты правительства и его членов, а также направлять парламентские запросы должностным лицам госорганов;
- для этих целей созданы комитеты и комиссии, которые не только занимаются законотворчеством, но и уполномочены

«заслушивать сообщения руководителей госорганов», «изучать исполнение законов на местах» и «проводить парламентские исследования».

Целесообразность предлагаемых мер

1. Создание постоянного комитета по мониторингу законности усилило бы системность и институциональную память в этом направлении.

2. Ежегодные парламентские слушания позволили бы превратить контроль из разовых мер в постоянный инструмент мониторинга.

3. Активизация прокурорского надзора с акцентом на профилактику соответствует современным трендам good governance и усилит доверие к правовым институтам.

Указанные меры развивают уже существующие полномочия Законодательной палаты, закреплённые в законе 2002 года, придавая им более системный и профилактический характер. Это соответствует международной практике, в рамках которой парламентский надзор — посредством специализированных комитетов, парламентских слушаний и депутатских запросов — рассматривается как одна из ключевых гарантий принципа верховенства права (Rule of Law).

4. Институт омбудсмана и общественный контроль

В скандинавских странах омбудсман рассматривает жалобы граждан на действия местных органов и обладает полномочиями проводить инспекции. В Узбекистане институт Уполномоченного по правам человека уже функционирует, но нуждается в расширении:

- создание региональных представительств омбудсмана для оперативного реагирования на жалобы населения;
- закрепление права омбудсмана на проведение внезапных проверок органов местной власти;
- развитие механизмов общественного контроля: общественные советы, электронные петиции, обязательные публичные слушания по ключевым вопросам.

5. Цифровизация контроля и транспарентность

Опыт Эстонии и Финляндии показывает, что цифровые платформы являются эффективным инструментом повышения прозрачности и подотчётности. Для Узбекистана целесообразно:

- создание единого портала контроля законности, где будут публиковаться акты хокимиятов, отчёты о расходовании бюджета, планы устранения нарушений;
- внедрение онлайн-системы подачи жалоб, позволяющей гражданам отслеживать статус обращения;
- открытие машиночитаемых реестров решений и закупок для анализа независимыми экспертами, СМИ и ННО;
- установление KPI-формата рекомендаций комитетов (срок, ответственный, индикатор выполнения) и правовой обязанности органов на местах публично отвечать на рекомендации.

6. Партиципаторное бюджетирование

В Португалии, Испании и Польше внедрены механизмы партиципаторных бюджетов, когда граждане голосуют за проекты, финансируемые из части местного бюджета. Для Узбекистана перспективно закрепить:

- выделение не менее 5% местного бюджета на проекты, выбранные жителями через открытое голосование;
- обязательное публичное обсуждение бюджетных приоритетов;
- формирование у населения практики прямого участия в распределении ресурсов.

Однако даже самые прогрессивные механизмы могут быть искажены, если не обеспечены действенные гарантии прозрачности и честности. Подкуп и принуждение при голосовании на портале Open Budget подрывают доверие общества к реформам. Устранение этих нарушений возможно только через комплексный подход, сочетающий законодательные, институциональные, технологические и образовательные меры.

7. Повышение профессиональной ответственности должностных лиц

Законность в деятельности органов местной власти во многом зависит от уровня компетенции и ответственности должностных лиц. Перспективные меры включают:

- регулярную аттестацию и повышение квалификации сотрудников хокимиятов;
- включение в программы обучения курсов по международным стандартам Rule of Law;
- введение системы персональной ответственности за незаконные решения, включая материальную и дисциплинарную.

Для повышения эффективности контроля за законностью необходимо изучение и заимствование передового опыта. Узбекистан может расширить участие в программах Совета Европы, ОБСЕ и ООН, касающихся верховенства права и местного управления.

Перспективные направления повышения эффективности контроля за законностью деятельности органов власти на местах в Узбекистане предполагают комплексное сочетание законодательных, судебных, институциональных, общественных и цифровых механизмов. Их внедрение позволит:

- снизить уровень коррупции и произвола на местном уровне;
- укрепить доверие граждан к государственным институтам;
- приблизить национальную систему к европейским стандартам Rule of Law.

Принцип верховенства права в современном государственном управлении выступает не только теоретической категорией, но и практическим инструментом обеспечения справедливости, правовой стабильности и устойчивого развития. Сравнительный анализ англосаксонской модели Rule of Law и континентальной концепции Rechtsstaat показывает, что при всех различиях они сходятся в главном: государственная власть должна быть ограничена правом, а её деятельность — подчинена закону и контролю со стороны общества и судебных институтов.

В Республике Узбекистан принцип «верховенство закона» закреплён в Конституции и стратегических документах как основа построения правового государства и гражданского общества. Однако его реализация в значительной мере зависит от эффективности деятельности органов государственной власти на местах. Именно на этом уровне формируется восприятие населением закон-

ности как реально действующего принципа, а не декларативного лозунга. Практика последних лет свидетельствует о наличии системных проблем: коррупционных рисков, недостаточной транспарентности, ограниченного доступа к информации и слабости общественного контроля. Всё это требует не только законодательных изменений, но и комплексного реформирования механизмов контроля за законностью.

Закключение

Перспективные направления повышения эффективности контроля можно сгруппировать следующим образом:

1. Нормативное измерение — совершенствование законодательства о статусе местных органов власти и механизмах контроля; закрепление обязанности предоставления отчётов и ответов на рекомендации парламента, омбудсмана и органов аудита.

2. Судебное измерение — расширение компетенции административных судов; ускорение процедур обжалования; внедрение принципа пропорциональности в судебную практику.

3. Институциональное измерение — создание парламентских комитетов по контролю за законностью на местах; расширение полномочий прокуратуры в сфере профилактики нарушений; развитие института омбудсмана и его региональных представительств.

4. Общественное измерение — развитие механизмов общественного контроля; внедрение электронных петиций, общественных слушаний и партисипаторного бюджетирования.

5. Технологическое измерение — цифровизация процедур контроля; установление KPI-формата рекомендаций комитетов (срок, ответственный, индикатор выполнения) и закрепление правовой обязанности органов на местах публично отвечать на рекомендации; внедрение единого портала жалоб и публикации актов.

6. Кадровое измерение — регулярная аттестация и повышение квалификации сотрудников органов власти; формирование культуры персональной ответственности должностных лиц.

7. Международное измерение — активное сотрудничество с организациями ООН, Совета Европы и ОБСЕ с целью заимствования лучших практик и их адаптации к национальной специфике.

Комплексная реализация указанных направлений позволит Узбекистану приблизить систему публичного управления к международным стандартам Rule of Law, а также укрепить доверие граждан к органам власти. В долгосрочной перспективе это станет ключевым фактором успешного построения демократического и правового государства, закреплённого в Конституции Республики Узбекистан.

Таким образом, исследование показало, что принцип верховенства права невозможно ограничить лишь формальным требованием соблюдать закон. Его сущность заключается в обеспечении качества самого закона, его соответствии правам человека, а также в создании действенных механизмов контроля за реализацией права на всех уровнях управления, включая местный. Усиление контроля за законностью деятельности органов государственной власти на местах является не просто одним из направлений реформ, но и важнейшей предпосылкой устойчивого и справедливого развития государства и общества.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. Конституция Республики Узбекистан: принята на референдуме 30 апреля 2023 г. – Ташкент: Адолат, 2023.
2. Конституционный закон Республики Узбекистан «О Законодательной палате Олий Мажлиса» от 12.12.2002 № 434-II // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – 2002. – № 12. – Ст. 433.
3. Стратегия развития «Новый Узбекистан» на 2022–2026 годы: утв. Указом Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022 № УП-60.
4. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 66/209 «Промоция эффективности, подотчётности, экономности и транспарентности государственного управления путём укрепления высших ревизионных учреждений» от 22 декабря 2011 г. – Нью-Йорк: ООН, 2011.
5. Lüth Case (BVerfGE 7, 198, 1958) // Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts. – Karlsruhe, 1958.
6. Entick v. Carrington (1765) 19 Howell's State Trials 1029.
7. Sunday Times v. United Kingdom (1979), Series A, no. 30 // Reports of Judgments and Decisions of the ECHR. – Strasbourg, 1979.
8. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. – London: Macmillan, 1885.
9. Fuller L. The Morality of Law. – New Haven: Yale University Press, 1969.
10. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. – Oxford: Oxford University Press, 1979.
11. Хабермас Ю. Фактичность и обязательность – СПб.: Наука, 2000.
12. Саидов А.Х. Правовое государство в Узбекистане: концепция и реализация. – Ташкент: Академия, 2020.
13. Тураев Х. Проблемы законности и правопорядка в Узбекистане. – Ташкент: Университет, 2019.
14. Верховный суд Республики Узбекистан. Статистические отчёты по уголовным делам о коррупции за 2024–2025 гг. – Ташкент, 2025.

**12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI.****O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUD HOKIMIYATI
ORGANLARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY
MAQOMI VA TUZILISHI****Polvanov Shuxrat Tagaymuratovich,**

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0009-4659-1022

e-mail: sh.polvonov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi va institutsional tuzilishi kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda 2016–2025-yillar davomida amalga oshirilgan sud-huquq islohotlarining asosiy bosqichlari, jumladan, Oliy sud va Oliy xo'jalik sudlarining birlashtirilishi, ma'muriy sudlar tizimining tashkil etilishi, Sudyalar oliy kengashining tuzilishi kabi institutsional o'zgarishlar batafsil o'rganilgan. Muallif Konstitutsiyaning 132-135-moddalari va "Sudlar to'g'risida"gi 2021-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi qonunni tahlil qilgan holda Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Sudyalar oliy kengashining vakolatlari va huquqiy maqomini ochib bergan. Maqolada qiyosiy-huquqiy usul qo'llanilib, Italiya, Avstriya, Singapur va Niderlandiyaning ilg'or tajribasi chuqur o'rganilgan hamda milliy sud tizimiga moslashtirish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari Jahon bankining "Biznes yuritish" reytingi, World Justice Project tashkilotining "Huquqiy davlat indeksi" va Yevropa Kengashi Venetsiya komissiyasining xulosalari bilan tasdiqlangan. Muallif 2025-yilda Prezident farmoni asosida boshlangan sud tizimini raqamlashtirish jarayoni, iqtisodiy sudlarni optimallashtirish va respublika bo'yicha videokonferensaloqa zallari bilan jihozlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning nazariy va amaliy ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Xulosada sud hokimiyati mustaqilligini mustahkamlash, elektron sud ish yurituvini joriy yetish va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sud hokimiyati, konstitutsiyaviy-huquqiy maqom, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, Sudyalar oliy kengashi, sud islohotlari, raqamli sud, sud mustaqilligi.

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС И СТРУКТУРА
ОРГАНОВ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН****Полванов Шухрат Тагаймуратович,**

независимый исследователь Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В статье проведен комплексный анализ конституционно-правового статуса и институциональной структуры органов судебной власти в Республике Узбекистан. В исследовании детально изучены основные этапы судебно-правовых реформ, осуществленных в 2016-2025 годах, включая объединение Верховного суда и Высшего хозяйственного суда, создание системы административных судов из 207 учреждений, формирование Высшего совета судей и другие институциональные изменения. Автор на основе анализа статей 132-135 Конституции и принятого в 2021 году Закона "О судах" в новой редакции раскрыл полномочия и правовой статус Конституционного суда, Верховного суда и Высшего совета судей. В статье применен сравнительно-правовой метод и глубоко изучен передовой опыт Италии, Австрии, Сингапура и Нидерландов, а также показаны возможности его адаптации к национальной судебной системе. Результаты исследования подтверждены данными рейтинга Всемирного банка "Ведение бизнеса", индекса верховенства

права World Justice Project и заключениями Венецианской комиссии Совета Европы. Автор особо отметил теоретическое и практическое значение начатого в 2025 году на основании указа Президента процесса цифровизации судебной системы, оптимизации экономических судов и оснащения судебных залов видеоконференцсвязи. В заключении приведены научно обоснованные предложения по укреплению независимости судебной власти, внедрению электронного судопроизводства и использованию технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова: судебная власть, конституционно-правовой статус, Конституционный суд, Верховный суд, Высший совет судей, судебные реформы, цифровой суд, независимость судов.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS AND STRUCTURE OF JUDICIAL AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Polvanov Shukhrat Tagaymuratovich,

Independent Researcher at Tashkent State University of Law

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the constitutional and legal status and institutional structure of judicial authorities in the Republic of Uzbekistan. The study examines in detail the main stages of judicial and legal reforms implemented during 2016-2025, including the merger of the Supreme Court and the Supreme Economic Court, establishment of the administrative court system comprising 207 institutions, formation of the High Council of Judges, and other institutional changes. The author analyzes Articles 132-135 of the Constitution and the 2021 Law «On Courts» in its new edition to reveal the powers and legal status of the Constitutional Court, Supreme Court, and High Council of Judges. The article applies a comparative legal method and deeply examines the advanced experience of Italy, Austria, Singapore, and the Netherlands, demonstrating possibilities for its adaptation to the national judicial system. Research findings are confirmed by World Bank's «Doing Business» rating data, World Justice Project's Rule of Law Index, and conclusions of the Venice Commission of the Council of Europe. The author particularly emphasizes the theoretical and practical significance of the judicial system digitalization process initiated in 2025 based on the Presidential decree, optimization of economic courts, and equipping of videoconferencing halls. The conclusion presents scientifically grounded proposals for strengthening judicial independence, implementing electronic court proceedings, and utilizing artificial intelligence technologies.*

Keywords: *judicial power, constitutional and legal status, Constitutional Court, Supreme Court, High Council of Judges, judicial reforms, digital court, judicial independence.*

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlari tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilib, sud-huquq tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, 2016-yildan boshlangan sud-huquq islohotlarining muhim bosqichi sifatida sud tizimining tubdan yangilash jarayoni boshlanganligini qayd etish zarur. 2017-yilda Oliy sud va Oliy xo'jalik sudlarining birlashtirilishi, ma'muriy sudlar tizimining tashkil etilishi, Sudyalari oliy kengashining tuzilishi kabi institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi [1]. Ushbu islohotlar natijasida mamlakatimizda 207 ta ma'muriy sud va 85 ta iqtisodiy sud

faoliyat yurita boshladi, bu esa sudga murojaat etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi [2].

2021-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Sudlar to'g'risida"gi Qonun sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini yanada mustahkamladi. Qonunda sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan, siyosiy partiyalardan va fuqarolik jamiyati institutlaridan mustaqilligi qat'iy belgilangan [3]. Sud tizimining moliyaviy mustaqilligi ham kafolatlanib, sudlarning faoliyatini moliyalashtirish davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshirilishi va odil sudlovni to'liq hamda mustaqil ravishda ta'minlash lozimligi

mustahkamlangan [4].

O'zbekiston Respublikasidagi sud islohotlari xalqaro tashkilotlar tomonidan ijobiy baholanmoqda. Jahon bankining "Biznes yuritish" (Doing Business) reytingida O'zbekiston 2020-yilga kelib "Shartnomalarning ijrosini ta'minlash" ko'rsatkichi bo'yicha 190 mamlakat orasida 17 pog'onaga ko'tarildi, bu esa sud tizimining samaradorligi oshganligidan dalolat beradi [5]. World Justice Project tashkilotining "Huquqiy davlat indeksi" (Rule of Law Index) 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston fuqarolik adolati ko'rsatkichi bo'yicha Markaziy Osiyo mintaqasida yetakchi o'rinda turadi [6]. Yevropa Kengashining Venetsiya komissiyasi 2019-yilgi xulosasida O'zbekistonda Sudyalar oliy kengashining tashkil etilishi va uning sudyalar mustaqilligini ta'minlashdagi roli Yevropa standartlariga mos kelishini ta'kidlagan [7].

Yuqoridagi xalqaro tashkilotlarning xulosalari va fikrlari O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining xalqaro standartlarga muvofiq o'tkazilayotganligidan darak beradi. Biroq mazkur hisobotlarda asosan institutsional o'zgarishlarga e'tibor qaratilgan bo'lib, sud hokimiyati organlarining amaliy faoliyatidagi sifat ko'rsatkichlarini chuqurroq tahlil qilish, ushbu sohani takomillashtirishni tizimli davom ettirish va bu borada ilmiy asoslantirilgan fikrlarni ilgari surish muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining tuzilishi va ularning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar, institutsional mexanizmlar va amaliy faoliyat tizimi olingan. Tadqiqot predmeti sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi, ularning tashkiliy tuzilishi, vakolatlari va boshqa davlat hokimiyati tarmoqlari bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy normalar majmuidir.

Tadqiqotning metodologik asosini yuridik fanda qo'llaniladigan umumilmiy va maxsus usullarning yig'indisi tashkil etdi: dialektik usul (sud hokimiyati organlarining taraqqiyotini 2016–2025-yillar davomida bosqichma-bosqich o'rganishda), tizimli tahlil usu-

li (sud tizimining barcha darajalarini o'zaro bog'liqlikda tekshirishda), qiyosiy-huquqiy usul (Italiya, Avstriya, Singapur, Niderlandiya va boshqa davlatlar tajribasini tahlil qilishda), normativ-huquqiy tahlil usuli (Konstitutsiya, "Sudlar to'g'risida"gi qonun va boshqa me'yoriy hujjatlarni o'rganishda), statistik usul (sudlarning soni, sudyalar shtati va boshqa miqdoriy ko'rsatkichlarni tahlil qilishda) va hujjatlar tahlili usuli (Jahon banki, World Justice Project, Yevropa Kengashi Venetsiya komissiyasi hisobotlarini o'rganishda) qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari

Sud hokimiyati tuzilishining nazariy asoslarini o'rganishda taniqli huquqshunoslar tomonidan o'tkazilgan fundamental tadqiqotlarga e'tibor qaratish va ulardagi fikrlar muhim ahamiyatga ega. Professor Martin Shapiro (Martin Shapiro) o'zining "Sudlar: qiyosiy va siyosiy tahlil" asarida sud tizimlarining institutsional tuzilishi va ularning siyosiy tizimdagi o'rnini tahlil qilgan [8]. Uning fikricha, "Sud hokimiyatining mustaqilligi uning institutsional tuzilishi va konstitutsiyaviy kafolatlari bilan uzviy bog'liq" [9]. Ushbu fikrlar O'zbekiston sharoitida ham o'z tasdig'ini topmoqda – Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Sudyalar oliy kengashi kabi institutlarning tashkil etilishi sud mustaqilligining institutsional asoslarini yaratishga qaratilgan.

Yevropa huquqiy maktabi vakili, professor Karlo Guarnieri (Carlo Guarnieri) va Patritsiya Pederzoli (Patrizia Pederzoli) o'zlarining asarlarida sud hokimiyatining tashkiliy modellarini qiyosiy tahlil qilganlar [10]. Ushbu mualliflar kontinental va anglo-sakson sud tizimlarining farqlarini ko'rsatib, "Zamonaviy demokratik davlatlarda sud tizimining tuzilishi hokimiyatlar bo'linishi prinsipini amalga oshirish darajasini belgilaydi", deb ta'kidlaydilar [11]. O'zbekiston tajribasi kontinental model asosida rivojlanib, o'ziga xos milliy xususiyatlarni ham o'zida mujassamlashtirgan. Shu bois ushbu olimlarning fikrlari qimmatli ahamiyatga ega.

Oksford universiteti professori Cheril Saunders (Cheryl Saunders) "Federal mamlakatlardagi sud tizimi" tadqiqotida federativ va unitar davlatlarda sud tizimlarining tuzilish xususiyatlarini tahlil qilgan [12]. Muallif unitar davlatlarda ham sud tizimining markazlashgan xarakter-

ga ega bo'lishiga qaramay, mahalliy darajada sudlarning mavjudligi sudga murojaat etish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [13]. O'zbekistonda tuman (shahar) sudlaridan to Oliy sudgacha bo'lgan ko'p bosqichli tizim aynan shu prinsipga asoslanadi va samarali faoliyat ko'rsatmoqda.

Rossiya huquqshunosi, professor V.I. Anishina o'zining "Sud hokimiyatining mustaqilligi" monografiyasida postsovet mamlakatlarida sud hokimiyatining shakllanish xususiyatlarini o'rgangan [14]. U "Sud hokimiyatining institutsional alohidaligi birinchi va asosiy jihat bo'lib, bunda konstitutsiyaviy funksiyalar, davlat funksiyalaridan kelib chiqadigan vakolatlar va moliyaviy ta'minot kabi elementlar mavjud", deb ta'kidlaydi [15]. Bizningcha, O'zbekistonda sudlarning alohida budjeti, Sudyalar oliy kengashining mustaqil organi sifatidagi maqomi ushbu institutsional alohidalikni ifodalaydi.

Milliy olimlarimizdan B. Qosimov ta'kidlashicha, "Konstitutsiyaviy huquq fanida sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashda sud hokimiyatining tashkiliy-huquqiy asoslarini o'rnatish va takomillashtirish, bunda eng avvalo, sud hokimiyati tarmog'ining boshqa hokimiyat tarmoqlaridan, sudyalarning esa nizolarni ko'rib chiqib, hal qilishda har qanday shaxslar, birinchi navbatda, boshqa hokimiyat tarmoqlarida faoliyat olib boruvchi mansabdor shaxslarning aralashuvidan mustaqil bo'lib qolishlariga e'tibor qaratiladi", [16]. Bu fikr tadqiqotimizda O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining tuzilishini va ularning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini tahlil qilishda asosiy tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi.

D.A. Adashkin sud hokimiyatining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilib, uning boshqa hokimiyat tarmoqlaridan farqi borasida muhim xulosaga keladi: "Sud hokimiyati davlat hokimiyatining shakli sifatida mustaqil va o'ziga xos tizimdir. Sud hokimiyati tizimining o'ziga xosligi shundaki, ijro hokimiyati organlari tizimidan farqli o'laroq, uning elementlari o'rtasida iyerarxik aloqalar mavjud emas" [17]. Adashkinning ushbu fikrlari sud tizimining "iyerarxik emasligi" to'g'risida qisman to'g'ridir. Garchi sudlar o'zaro bo'ysunuvchilik munosabatlarida bo'lmasa-da, apellyatsiya va kassatsiya tartibi sud hujjatlarini

yuqori turuvchi sudlar tomonidan ko'rib chiqilishi mexanizmini nazarda tutadi. Ushbu holat aslida ma'lum darajada institutsional iyerarxiyaning mavjudligini ko'rsatadi, biroq bu iyerarxiya ma'muriy-boshqaruv xarakteriga yemas, balki sudlov nazorati maqomiga ega.

X.T. Odilqoriyevning fikricha, "Sud hokimiyatining ikki oliy organi – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudining mavjudligi sud tizimini boshqarish vazifalarining takrorlanishiga, yagona sud amaliyoti ta'minlanmasligiga olib kelayotgan edi. Shu tufayli O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi birlashtirildi, quyi xo'jalik sudlari iqtisodiy sudlarga aylantirildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga esa fuqarolik, jinoiy, ma'muriy va iqtisodiy sud ish yurituvchi sohasidagi sud hokimiyatining yagona oliy organi maqomi berildi" [18].

I. Nikonov sudyalar hamjamiyati organlarining huquqiy maqomini aniqlashtirish zarurligini ko'rsatadi: "Odil sudlovni amalga oshirmasada, sudyalar hamjamiyati a'zolari – sudyalardan iborat bo'lgan sudyalar hamjamiyati organlari sud tizimining ishlarini boshqarish va uning faoliyatini ta'minlovchi funksiyalarni amalga oshirish uchun mo'ljallangan, shu bois ular sud tizimining subyekti sifatida aks ettirilishi lozim" [19]. I. Nikonov fikriga qo'shilish mumkin, chunki sudyalar hamjamiyati organlari sud hokimiyati tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini aniq belgilash sud mustaqilligini ta'minlash uchun zarur. Biroq ular odil sudlovni amalga oshirmasligini hisobga olgan holda, ularning vakolatlari va mas'uliyati aniq chegaralanishi kerak.

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining tuzilishi va ularning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini belgilashda ushbu sohadagi normativ-huquqiy hujjatlar tahlili muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 132-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat hujjatlarining Konstitutsiyaga muvofiqligi to'g'risidagi ishlarni ko'radi. Konstitutsiyaviy sud sudyalarning Prezident taqdimiga binoan Senat tomonidan Sudyalar oliy kengashi tavsiya etgan mutaxassislar orasidan saylanishi, sud hokimiyatining shakllantir-

ilishida hokimiyatlar muvozanati prinsipining amalga oshirilishini ta'minlaydi [20]. Sudyalarning qayta saylanish huquqsiz o'n yillik muddatga tayinlanishi ularning mustaqilligini kuchaytirib, siyosiy bosimlardan himoyalaydi.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 133-moddasi Konstitutsiyaviy sudning keng qamrovli vakolatlarini belgilaydi. Sudning nafaqat normativ-huquqiy hujjatlarning konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish, balki Konstitutsiya va qonunlar normalariga sharh berish, konstitutsiyaviy qonuniylik holati to'g'risida axborot taqdim etish vakolatlari uning konstitutsiyaviy nazorat organi sifatidagi maqomini mustahkamlaydi. Ayniqsa, fuqarolar va yuridik shaxslarning konstitutsiyaviy shikoyat bilan murojaat qilish huquqining belgilanishi, konstitutsiyaviy odil sudlovga bo'lgan huquqni himoya qilishning muhim vositasi hisoblanadi.

Professor Alek Stoun Svit (Alec Stone Sweet) o'zining maqolasida yozadi: "Ixtislashgan konstitutsiyaviy sudlarning tashkil etilishi Yevropa va undan tashqarida konstitutsiyaviy nazorat modeli bo'lib qoldi, bu esa to'plangan tajriba va yagona konstitutsiyaviy talqin nuqtayi nazaridan aniq afzalliklarni taklif etadi" [21]. Bu fikr O'zbekistonda Konstitutsiyaviy sudni alohida organ sifatida tashkil etish qarorining to'g'riligini tasdiqlaydi.

Xorijiy tajribaga e'tibor qaratsak, Italiya Respublikasi Konstitutsiyasining 134-moddasida Konstitutsiyaviy sudning vakolatlari belgilangan bo'lib, u davlat va mintaqalar qonunlarining, qonun kuchiga ega hujjatlarning konstitutsiyaga muvofiqligi, davlat organlari o'rtasidagi vakolatlar to'qnashuvi, Prezidentga qarshi ayblovlar bo'yicha ishlarni ko'radi [22]. Italiya modeli O'zbekiston tizimiga o'xshash bo'lib, Konstitutsiyaviy sud alohida maxsus yurisdiksiya organi sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu davlat Konstitutsiyasining 135-moddasiga ko'ra, Konstitutsiyaviy sud 15 sudyadan iborat bo'lib, ularning uchdan bir qismi Prezident, uchdan bir qismi Parlament, qolgani esa oliy umumiy va ma'muriy sudlar tomonidan tayinlanadi [23]. Avstriya tajribasining o'ziga xosligi shundaki, Konstitutsiyaviy sud (Verfassungsgerichtshof) dunyodagi eng qadimgi konstitutsiyaviy sudlardan biri bo'lib, 1920-yildan faoliyat yuritadi. Ushbu

davlat asosiy qonunining 137-moddasiga ko'ra, Konstitutsiyaviy sud federal va yer qonunlarining konstitutsiyaga zidligi to'g'risidagi da'volarni ko'radi [24].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 134-moddasida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi fuqarolik, jinoiy, iqtisodiy va ma'muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organi sifatida belgilangan [25]. Oliy sud tomonidan qabul qilingan hujjatlarning qat'iyligi va butun respublika hududida majburiy ekanligi, uning sud tizimidagi yuqori mavqeini tasdiqlaydi. Oliy sud raisi va o'rinbosarlarining besh yillik muddatga saylanishi hamda ikki muddatdan ortiq saylana olmasligi, rahbariyatni doimiy yangilash orqali sud tizimida yangilanish jarayonlarini rag'batlantirishga qaratilgan.

Konstitutsiyaning 135-moddasida yana bir muhim institut – Sudyalar oliy kengashini sudyalarning hamjamiyatining mustaqil organi sifatida mustahkamlovchi normalar belgilangan. Kengashning sudyalar korpusini shakllantirish va sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy prinsipiga rioya etilishini ta'minlash vazifalari, uning sud tizimidagi markaziy rolini ko'rsatadi. Kengash raisi va o'rinbosarining Prezident taqdimiga binoan Senat tomonidan saylanishi, bu organning mavqeini oshiradi va uning faoliyatiga nisbatan jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi.

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining huquqiy maqomi va tuzilishini belgilashda 2021-yilda qabul qilingan "Sudlar to'g'risida"gi yangi tahrirdagi Qonun muhim fundamental ahamiyatga ega [26]. Bundan tashqari, sud hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslarini tahlil qilishda bu qonunning normativ hujjat sifatidagi ahamiyati alohida e'tiborga sazovor.

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi ushbu Qonunning birinchi moddasida aniq ifodalangan: "O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan, siyosiy partiyalardan, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlaridan mustaqil holda ish yuritadi" [27]. Bu norma sud hokimiyatining boshqa hokimiyat tarmoqlaridan mustaqilligini, hokimiyatlar bo'linishi prinsipini

ta'minlashga qaratilgan.

Sud tizimining tuzilishini belgilashda qonun iyerarxik prinsipni qo'llab, sud organlarining o'zaro bo'ysunuvchilik tartibini aniqlashtiradi. Qonunning 2-moddasida belgilangan sud tizimi to'liq vertikal tuzilmani tashkil etadi: Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, respublika va viloyat sudlari, tuman sudlari hamda ixtisoslashtirilgan sudlar. Bu tizim sudlov vakolatlarining taqsimlanishi va har bir instansiya sudining funksional mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan [28].

Oliy sudning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi qonunning 18–31-moddalarida batafsil tartibga solingan. Oliy sud “fuqarolik, jinoiy, iqtisodiy va ma'muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organi” [29] sifatida belgilanib, uning vakolatlari keng ko'lamda va batafsil bayon qilingan. Oliy sudning tuzilishi Plenum, Rayosat va maxsus sudlov hay'atlarini qamrab olib, uning kollegial faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Sudlar tizimining demokratlashuvi jarayonida xalq ishtirokining turli shakllari ham qonunda o'z aksini topgan. Qonunning 59-moddasida xalq maslahatchilari instituti tartibga solingan bo'lib, ular “odil sudlovni amalga oshirishda sudyaning huquqlaridan foydalanadi” [29]. Bu institut sud jarayonlarida xalq ishtirokini ta'minlash va demokratik nazoratni amalga oshirish kabi muhim vazifalarni bajaradi.

Mazkur islohotlarning mantiqiy davomi va yangi sifat bosqichi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-avgustdagi “Sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta'minotini yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-140-son Farmoni qabul qilindi [30].

Mazkur Farmonga asosan 2026-yil 1-yanvardan iqtisodiy sudlar tizimini optimallashtirish maqsadida tumanlararo, tuman va shahar iqtisodiy sudlarini tugatib, viloyat markazlarida tumanlararo iqtisodiy sudlarni tashkil etish rejalashtirilgan. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda 148 ta iqtisodiy sudya faoliyat yuritmoqda, ularning shtatlari qayta taqsimlanadi. Niderlandiya tajribasi ko'rsatishicha, 2013-yilda sudlar soni 19 tadan 11 taga qisqartirilishi tashkiliy

va operatsiyaviy xarajatlarni 25 %ga kamaytirgan [31], shu bilan birga, xizmat ko'rsatish sifati ham yaxshilangan. Professor O.A. Kapustin ta'kidlaganidek: “Raqamli platformalar nafaqat hududiy-geografik omillar bilan bog'liq sud institutlarini jiddiy o'zgartiradi, balki sud tizimi haqida prinsipial yangi tasavvur shakllantiradi” [32].

Mazkur Farmon bilan sud infratuzilmasini modernizatsiyalash borasida 2025–2030-yillarga mo'ljallangan chora-tadbirlar rejasi tasdiqlangan. Barcha sud binolarida 396 ta maxsus jihozlangan videokonferensaloqa zallari mavjud bo'lib, ularning soni yanada ko'paytiriladi. Yangi sud binolarini qurishda va mavjudlarini ta'mirlashda “Raqamli sud” konsepsiyasi asosida sud majlis zallarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, aholi va sudyalarning uchun qulay sharoitlar yaratish rejalashtirilgan. Bu sohada xalqaro tajribadan Singapur tajribasiga e'tibor qaratish zarur. Ushbu davlatda zamonaviy sud binolarining qurilishi va texnologik jihozlanishi sud jarayonining samaradorligini 35% ga oshirgan [33].

Xulosalar

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati organlarining tuzilishi va konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi 2016–2025-yillar davomida faol shakllanish davrini boshdan kechirgan. Dastlabki bosqichda (2016–2017) Oliy sud va Oliy xo'jalik sudlarining birlashtirilishi sud tizimidagi dualizmni bartaraf etdi va yagona yuqori sud organi yaratildi. Ma'muriy sudlar tizimining tashkil etilishi (207 ta ma'muriy sud) davlat organlari va fuqarolar o'rtasidagi nizolarni ko'rib chiqishda ixtisoslashuvni ta'minladi. 2021-yilda qabul qilingan “Sudlar to'g'risida”gi Qonunning yangi tahriri sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan mustaqilligini qonunchilik darajasida mustahkamladi. 2025-yildagi islohotlar esa sud tizimining raqamlashtirilishi va optimallashtirilishi orqali zamonaviy texnologik transformatsiyani boshlab berdi.

Ikkinchidan, sud hokimiyatining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi uchta o'zaro bog'liq tizim orqali ta'minlanadi: konstitutsiyaviy (Konstitutsiyaning 132–135-moddalari), qonunchilik (“Sudlar to'g'risida”gi Qonun va boshqa normativ hujjatlar) va institutsional (Sudyalar oliy

kengashi, Odil sudlov akademiyasi) darajalar.

Uchinchidan, 2025-yilda boshlangan sud tizimini raqamlashtirish jarayonini faollashtirgan holda, ularni joriy qilish va fuqarolarni ushbu tizimga moslashuvini tezlashtirish kerak. Singapur va Estoniya tajribasidan kelib chiqib, elektron sud ish yurituv platformasini to'liq joriy etish, sun'iy intellekt texnologiyalaridan

sudyalarining ish yuklamasini optimallashtirishda foydalanish, videokonferensaloqa orqali sud majlislarini o'tkazish imkoniyatlarini kengaytirish kerak. Bu nafaqat sud jarayonlarining samaradorligini, balki sudlarga geografik va moliyaviy jihatdan murojaat etishda qulaylikni ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi sud-huquq tizimini yanada isloh qilish va takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2017-yil 21-fevral, PF-4966-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - 2017. - № 8. - 109-modda.
2. To'ychiev S. Sud-huquq islohotlari inson manfaatlariga xizmat qiladi // Jamiyat va innovatsiyalar – Общество и инновации– Society and innovations. - 2023. - B. 358-363.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni. 2021-yil 28-iyul, O'RQ-703-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - 2021. - № 30. - 1-modda.
4. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni. 2021-yil 28-iyul, O'RQ-703-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - 2021. - № 30. - 90-modda.
5. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. - Washington, DC: World Bank, 2020. - P. 87. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/130bd2f3-f4b5-5b77-8680-01e6d6a87222>
6. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. - Washington, DC: WJP, 2023. - P. 156. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023>
7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Law on Courts of Uzbekistan. Opinion No. 944/2019. - Strasbourg: Council of Europe, 2019. - P. 12. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/944/oj/eng>
8. Shapiro M. Courts: a comparative and political analysis. – University of Chicago Press, 1986. - 245 p.
9. Shapiro M. Courts: a comparative and political analysis. – University of Chicago Press, 1986. - 245 p.
10. Guarnieri C., Pederzoli P. The Power of Judges: A Comparative Study of Courts and Democracy. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - 278 p
11. Guarnieri C., Pederzoli P. The Power of Judges: A Comparative Study of Courts and Democracy. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 112.
12. Saunders C. Courts in Federal Countries: Federalists or Unitarists? - Toronto: University of Toronto Press, 2017. - 456 p.
13. Saunders C. Courts in Federal Countries: Federalists or Unitarists? - Toronto: University of Toronto Press, 2017. - 456 p.
14. Анишина В.И. Самостоятельность судебной власти. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 384 с.
15. Анишина В.И. Самостоятельность судебной власти. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 384 с.
16. Qosimov B. O'zbekistonda sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy kafolatlari // O'zbekiston qonunchiligi tahlili. - 2019. - №3. - B. 22-25.
17. Адашкин Д. А. Сущность и социальные функции судебной власти в современной России //Актуальные проблемы российского права. – 2021. – №. 8 (129). – С. 42-51.
18. Odilqoriyev X.T. Sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirish: hozirgi holati va istiqbollari // O'zbekiston qonunchiligi tahlili. - 2019. - №4. - B. 15-20
19. Никонов И. Проблемы определения правового статуса органов судейского сообщества в Республике Узбекистан // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations, Special Issue – 05 (2023) / ISSN 2181-1415. – С. 265-271.

20. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumini orqali tasdiqlangan / O'zbekiston Respublikasi. – Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.
21. Stone Sweet A. Constitutional Courts and Parliamentary Democracy // West European Politics. – 2023. – Vol. 46. – No. 1. – P. 156.
22. Costituzione della Repubblica Italiana. Art. 134. // Gazzetta Ufficiale n. 298 del 27 dicembre 1947.
23. Costituzione della Repubblica Italiana. Art. 135. // Gazzetta Ufficiale n. 298 del 27 dicembre 1947.
24. Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG). Art. 137. // BGBl. Nr. 1/1930.
25. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumini orqali tasdiqlangan / O'zbekiston Respublikasi. – Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son
26. O'zbekiston Respublikasining “Sudlar to'g'risida”gi Qonuni: O'RQ-703: 2021-yil 28-iyul // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 2021. – 29.07.2021-y., 03/21/703/0723-son. URL: <https://lex.uz/docs/5534923>
27. O'zbekiston Respublikasining “Sudlar to'g'risida”gi Qonuni: O'RQ-703 : 2021-yil 28-iyul // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 2021. – 29.07.2021-y., 03/21/703/0723-son. URL: <https://lex.uz/docs/5534923>
28. O'zbekiston Respublikasining “Sudlar to'g'risida”gi Qonuni: 2021-yil 28-iyul, O'RQ-703-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2021. – T. – B. 1-98.
29. O'zbekiston Respublikasining “Sudlar to'g'risida”gi Qonuni: 2021-yil 28-iyul, O'RQ-703-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2021. – T. – B. 1-98.
30. O'zbekiston Respublikasining “Sudlar to'g'risida”gi Qonuni: 2021-yil 28-iyul, O'RQ-703-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2021. – T. – B. 1-98.
31. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta'minotini yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2025-yil 21-avgustdagi PF-140-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.08.2025-y., 06/25/140/0771-son.
32. Капустин О.А. Организация судебной деятельности в современный период. – М., 2022. – С. 63-64.
33. Whalen-Bridge, H. Court infrastructure and access to justice in Singapore / H. Whalen-Bridge // Asian Journal of Comparative Law. - 2021. - Vol. 16, № 2. - P. 178-201.

12.00.12 – PARLAMENT HUQUQI.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLISI QONUNCHILIK
PALATASIDA DEPUTATLARNING SIYOSIY PARTIYALAR,
SAYLOVCHILAR VA FRAKSIYALAR BILAN FUNKSIONAL
MUNOSABATLARI: QONUNCHILIK ASOSLARI, AMALIYOT
VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**

Sotivoldiyev Nuriddin Nig‘matulla o‘g‘li,
O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi huzuridagi
Parlament tadqiqotlari instituti
bosh ilmiy xodimi
ORCID: 0009-0005-1860-4632
e-mail: nuriddin7787uz@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati bilan uning nomzodligi ko‘rsatilgan siyosiy partiya, saylovchilar va parlamentdagi fraksiya o‘rtasidagi o‘zaro funksional munosabatlar amaldagi qonunchilik normalari va amaliyot asosida tahlil qilindi. Milliy parlamentarizm muhokama etilayotgan mavzuning ahamiyati, deputatlarning o‘z saylovchilar manfaatlarining parlamentdagi ifodachisi sifatida o‘rni muhokama qilindi. Shuningdek, maqolada tashkiliy-huquqiy jihatdan saylovchi va deputat munosabatlarida ayrim kamchiliklar ko‘rsatilib, ushbu munosabatlarni takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatildi. Ma‘lumki, partiyalar fraksiyalari parlamentda siyosiy ifodani ta‘minlovchi asosiy tuzilmalar hisoblanadi, ammo ularning qonun ijodkorligidagi ishtiroki va faoliyat samaradorligini oshirish uchun qator islohotlar talab etiladi.

Kalit so‘zlar: parlament, Qonunchilik palatasi, siyosiy partiya, fraksiya, deputat, qonunchilik tashabbusi.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ
ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ДЕПУТАТА ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ПАЛАТЫ
ОЛИЙ МАЖЛИСА С ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПАРТИЕЙ И ФРАКЦИЕЙ**

Сотиволдиев Нуриддин Нигматулла угли,
Главный научный сотрудник
Института парламентских исследований при
Законодательной палате Олий Мажлиса
Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье на основе норм действующего законодательства и практики проанализированы функциональные взаимоотношения между депутатом Законодательной палаты Олий Мажлиса и выдвинутой им политической партией, избирателями и фракцией в парламенте. Обсуждалось значение обсуждаемой темы в национальном парламентаризме, роль депутатов как представителей интересов своих избирателей в парламенте. Также в статье указаны некоторые недостатки в организационно-правовых отношениях между избирателями и депутатами, а также пути совершенствования этих отношений. Известно, что партийные фракции являются основными структурами, обеспечивающими политическое выражение в парламенте, однако для повышения их участия в законотворчестве и эффективности деятельности требуется ряд реформ.

Ключевые слова: Парламент, Законодательная палата, политическая партия, фракция, депутат, законодательная инициатива.

FUNCTIONAL RELATIONS OF DEPUTIES WITH POLITICAL PARTIES, VOTERS, AND FACTIONS IN THE LEGISLATIVE CHAMBER OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: LEGAL FOUNDATIONS, PRACTICE, AND PATHS FOR IMPROVEMENT

Sotivoldiyev Nuriddin Nig‘matulla ugli,

Chief scientific officer of Parliamentary Research Institute
under the Legislative Chamber of the
Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article analyzes the functional interaction between a deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis and the political party that nominated him or her, the electorate, and the parliamentary faction, based on the existing legislative norms and current practices. The importance of this topic in the context of national parliamentarism and the role of deputies as representatives of their voters' interests in the parliament are discussed. Furthermore, the article highlights certain shortcomings in the organizational and legal aspects of the deputy-party and deputy-faction relationships, and suggests ways to improve these interactions. According to the findings, party factions are considered the primary structures ensuring political representation in parliament, but a number of reforms are necessary to enhance their participation in the legislative process and improve their efficiency.

Keywords: Parliament, Legislative Chamber, political party, faction, deputy, legislative initiative.

Kirish

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlarining siyosiy partiyalar va fraksiyalar bilan o‘zaro munosabatlari mamlakatimizda parlament demokratiyasini takomillashtirish va siyosiy tizimni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Dunyoning ko‘plab davlatlarida bo‘lganidek, mamlakatimizda ham siyosiy partiyalar parlament faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Deputatlar esa parlamentda faoliyat yuritir ekan, o‘z elektorati manfaatlari, xohish-istaklarini ro‘yobga chiqarishga harakat qiladi va bu manfaatlarini kollektiv tarzda tegishli normativ-huquqiy hujjatni qabul qilish orqali amalga oshiradilar. Shuningdek, saylovchilar kayfiyatini, ularni qiynayotgan muammolarni o‘rganish maqsadida tegishli partiya bilan hamkorlikda joylarga chiqib o‘rganishlari ham deputatlarning saylovchilarning vakili sifatidagi o‘rnini tasdiqlaydi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda parlament faoliyatini yanada demokratlashtirish, siyosiy partiyalar nufuzini va ularning rolini oshirish bo‘yicha qator islohotlar qilindi va qilinmoqda. Bu borada deputatlar faolligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi hisobotida: deputatlarning

har oy oxirgi haftasida bevosita saylov okruglariga chiqib, saylovchilar bilan tizimli muloqotini kuchaytirish, joylarda mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlab, tezkorlik bilan bartaraf etish masalalariga ustuvor maqsadlardan biri sifatida qaraldi. Bunda deputatlarning saylov okruglaridagi faoliyatini yanada takomillashtirish, uchrashuvlar samaradorligini oshirishda Qonunchilik palatasi deputatining saylov okrugidagi yordamchisi instituti joriy etilgani muhim rol o‘ynamoqda [1], deyiladi.

Metodologiya

Ma‘lumki, mamlakatimizda deputatlar bilan siyosiy partiya va fraksiyalar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi bir qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, “O‘zbekiston Respublika Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonun, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi reglamenti to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a‘zosining maqomi to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” va “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi qonunlar shular jumlasidandir. Mazkur ishda yuqoridagi qonun hujjatlari tahlili, statistik, qiyosiy tahlil metodlaridan foy-

dalanildi.

Tadqiqot natijalari

O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi 434-II-sonli Konstitutsiyaviy Qonunining 6-moddasida va O'zbekiston Respublikasining 2004-yil 2-dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida"gi 704-II-sonli Qonunining 1-moddasida O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksiga asosan Qonunchilik palatasiga saylangan hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan O'zbekiston fuqarosi Qonunchilik palatasi deputati hisoblanishi belgilangan [2-3]. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi 434-II-sonli Konstitutsiyaviy Qonunining 23-moddasida esa fraksiya siyosiy partiyadan saylangan deputatlar birlashmasi bo'lib, ularning asosiy vazifasi o'z partiyasining g'oyalari va dasturiy maqsadlarini Qonunchilik palatasida ifoda etish va himoya qilishdir. Oddiyroq aytganda, fraksiya – parlamentdagi bir xil partiyaga mansub deputatlarning jamoasi bo'lib, ular birgalikda ishlaydi, qonun loyihalarini ishlab chiqishda va muhokama qilishda yagona pozitsiya bildiradi [2].

O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi 337-I-sonli Qonunining 12-moddasiga ko'ra, siyosiy partiyalar, o'z vakillari saylab qo'yiladigan davlat organlarida faoliyat yuritayotgan bo'lsa, ushbu vakillar orqali davlat qarorlarini ishlab chiqish va tayyorlash jarayonida qatnashish huquqiga ega [4]. Oddiy qilib aytganda, partiya nomidan saylangan deputatlar va boshqa vakillar davlatning muhim qarorlarini muhokama qilishda, ularni loyihalashtirishda o'z fikr-mulohazalarini bildirishi, takliflar kiritishi va shu orqali mamlakat boshqaruvida faol ishtirok etishi mumkin. Bu huquq siyosiy partiyalarning jamiyat hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatish, saylovchilar manfaatlarini himoya qilish va demokratik boshqaruv jarayonlarida faol bo'lish imkonini beradi.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi

Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida"gi 704-II-sonli Qonunining 7-moddasida deputat Qonunchilik palatasida tuziladigan deputatlar birlashmalarida ishtirok etish huquqiga egaligi belgilangan [3]. Bu norma deputatning parlamentdagi faoliyati davomida jamoaviy ishlash, fikr almashish va muhim qarorlarni ishlab chiqishda o'z takliflarini kiritish imkonini beradi.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi 434-II-sonli Konstitutsiyaviy Qonunining 23-moddasi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Reglamentining 57-moddasida esa ushbu huquq aniqroq tartibga solinib, deputatlar siyosiy, professional va boshqa asoslarda fraksiyalar va deputatlar guruhi shaklida birlashmalar tuzishi mumkinligi qayd etilgan [2,5]. Ushbu moddalardan kelib chiqadigan xulosa shuki, deputatlar o'z faoliyatini nafaqat individual tarzda, balki jamoaviy ishlash orqali ham samarali olib borishi mumkin. Fraksiyalar qonun loyihalarini ishlab chiqish, muhokama qilish va saylovchilarning manfaatlarini birgalikda himoya qilish uchun asosiy vosita hisoblanadi. 7-modda deputatning birlashmalarda ishtirok etish huquqini umumiy tarzda belgilasa, 57-modda bu huquqni amaliy mexanizm orqali mustahkamlaydi. Shu sababli fraksiyalar parlamentning ichki ishlarini yanada uyg'unlashtirishga, qarorlarni sifatli tayyorlashga va siyosiy partiyalar dasturini samarali ilgari surishga xizmat qiladi va deputatlar bu ishlarni ro'yobga chiqarishga mas'ul bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Reglamentining 62-moddasida "Deputatlar birlashmalarining ichki faoliyati ular tomonidan mustaqil ravishda tashkil etiladi", deb belgilangan. Bu norma fraksiyalar va deputatlar guruhlariga o'z faoliyatini tashkiliy jihatdan mustaqil belgilash imkoniyatini beradi [5].

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati fraksiya bilan o'zaro munosabatlarida nafaqat partiya dasturini ilgari suradi, balki fraksiyaning ichki qarorlarini shakllantirishda ham faol ishtirok etadi. 62-modda bu jarayonni yanada mustaqil va demokratik asosda amalga oshirishga xizmat qiladi. Ya'ni fraksiya ichki faoli-

yati – kun tartibini belgilash, qonun loyihalariga bo'lgan pozitsiyasini muvofiqlashtirish, tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash yoki rad etish kabi masalalarni o'z ichki tartibiga binoan mustaqil hal qiladi. Bu norma, shuningdek, fraksiyaning parlamentdagi siyosiy rolini kuchaytiradi. Agar fraksiya ichki ishlarini o'zi belgilasa, deputatlar ham o'z fikrlarini erkin bildirishi va partiya strategiyasini aniq yo'naltirishi mumkin. Bu, o'z navbatida, deputat-fraksiya munosabatlarining tashkiliy-huquqiy asoslarini yanada mustahkamlaydi va ularni amalda samarali qilishga xizmat qiladi.

“O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida”gi 704-II-sonli Qonunning 9-moddasi deputatning siyosiy partiya va saylovchilar bilan aloqalarini tartibga soladi. Deputat o'zini deputatlikka nomzod qilib ko'rsatgan partiya bilan doimiy aloqada bo'lib, partiya dasturini parlamentda himoya qiladi. Shu bilan birga, deputat saylovchilar bilan muntazam muloqotda bo'lib, ularning fikr va muammolarini Qonunchilik palatasida ifodalaydi.

Moddaga ko'ra:

☒ deputat kamida yiliga bir marta saylovchilar oldida o'z faoliyati bo'yicha hisobot berishi shart;

☒ deputatning saylovchilar bilan ishlash tartibi siyosiy partiya fraksiyasi tomonidan belgilanadi;

☒ deputat uchrashuvlarda davlat islohotlari, yangi qabul qilingan qonunlarning mazmuni, fraksiyaning pozitsiyasi haqida axborot beradi va qonunlarning ijrosi bo'yicha tahlil o'tkazadi;

☒ agar deputat saylovchilarning ishonchini oqlamasa, uni chaqirib olish mumkin [3].

Deputatning fraksiya va saylovchilar bilan aloqasi uning parlamentdagi samaradorligini belgilaydi. Partiya fraksiyasi deputatning siyosiy yo'nalishini aniqlasa, saylovchilar bilan muntazam muloqot uning bevosita javobgarligini kuchaytiradi. Bunda 9-modda deputatning ikki asosiy vazifasini, ya'ni partiya manfaatlarini ilgari surish va saylovchilar fikrini ifoda etishni muvozanatlashga xizmat qiladi. Bu norma deputatning faoliyatini shaffof qilish, saylovchilar

bilan aloqani kuchaytirish va fraksiya orqali uning parlamentdagi rolini samarali tashkil etish uchun muhim asosdir.

Biz yuqorida tegishli qonun hujjatlarini tahlilini amalga oshirdik. Endilikda bu qonunlar ijrosini ko'rib chiqamiz.

O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi deputatlarining faoliyati ularni deputatlikka nomzod qilib ko'rsatgan siyosiy partiyalar va saylovchilar bilan doimiy aloqada bo'lishni talab qiladi. Amaldagi qonunchilik, xususan, “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida”gi 704-II-sonli Qonunning 9-moddasi asosida deputatlar saylovchilarning manfaatlarini palatada ifoda etishi, yiliga kamida bir marta uchrashuvlar tashkil qilib, o'z faoliyati haqida hisobot berishi shart.

2023-yil birinchi yarmida deputatlar tomonidan 3 975 ta xonadonga tashrif buyurilgan, 2 230 ta uchrashuv o'tkazilgan va 73 mingdan ortiq fuqaro, jumladan, 6 mingdan ziyod tadbirkor bilan bevosita muloqotlar amalga oshirilgan. Shu bilan birga, 1 588 ta ijtimoiy soha obyekting holati o'rganilgan. Ushbu ko'rsatkichlar deputatlarning saylovchilar bilan yaqin aloqalarini yo'lga qo'yish borasida faoliyatini yaqqol namoyon etadi [6].

Saylovchilar bilan o'tkazilgan muloqotlar siyosiy partiyalar fraksiyalari faoliyati bilan uzviy bog'liq. Deputatlar fraksiyalar orqali aholining muammolari va takliflarini parlament darajasiga olib chiqmoqda. Mahalliy Kengashlardagi partiya guruhlariga amaliy yordam berilishi va ular bilan hamkorlik qilish fraksiyalar faoliyatini yanada samarali qilmoqda.

Mazkur tajriba “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida”gi 704-II-sonli Qonunning

9-moddasi talablari bilan hamohang bo'lib, saylovchilarning ehtiyojlari va takliflarini parlament ishlarida inobatga olishni kuchaytiradi. Shu bilan birga, jarayonni yanada takomillashtirish uchun saylovchilar bilan uchrashuvlar natijalarini yagona elektron tizimda qayd etish, fraksiyalarda tahliliy ma'lumotlarni muntazam ishlab chiqish hamda partiya guruhlari va fraksiyalar o'rtasida axborot almashinuvini

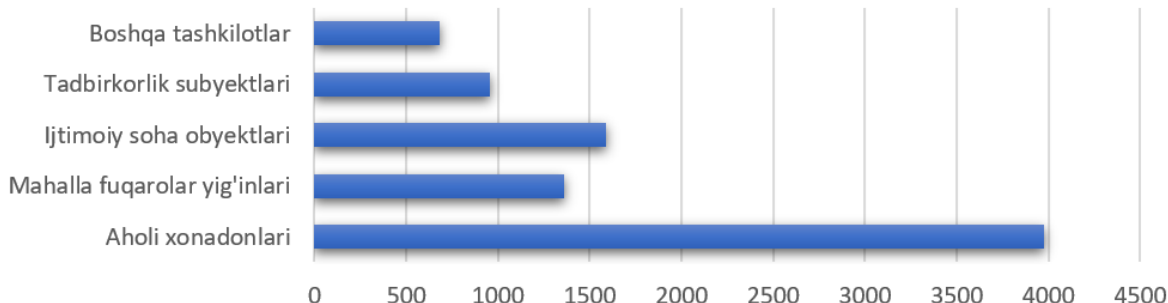
kuchaytirish zarur. Deputatlarning saylovchilar bilan olib borayotgan faoliyati nafaqat aholining muammolarini aniqlash, balki ularni hal etishda fraksiyalarning rolini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bu aloqalar parlamentning siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi muhim omiliga aylanmoqda.

O'zbekiston Ekologik partiyasi fraksiyasining 2025-yil birinchi yarim yilligida amalga oshirgan faoliyatini deputatlarning partiya, fraksiya va saylovchilar bilan o'zaro munosabatlarini takomillashtirish borasida muhim amaliy tajriba sifatida ko'rish mumkin. Fraksiya qonun ijodkorligi jarayonida faol ishtirok etib, 5 ta qonun loyihasiga tashabbus ko'rsatgan va chiqindilarni boshqarish hamda atrof-muhit monitoringiga doir 6 ta qonun loyihasida bevosita ishtirok etgan. Bu holat fraksiyaning Qonunchilik palatasidagi asosiy vazifasi – siyosiy partiya manfaatlarini ifoda etish va takliflarni ilgari surishda yetakchi rolini namoyon etadi.

Saylovchilar bilan ishlashda fraksiya Reglament talablariga muvofiq, muntazam ravishda okruglarda uchrashuvlar o'tkazgan, 182 ta mahalla fuqarolar yig'inida bo'lgan, 270 ta xonadonga tashrif buyurgan hamda 281 ta uchrashuv tashkil etgan.

Fraksiya ijro organlari faoliyatini nazorat qilishda ham faol bo'lib, hisobot davrida 26 marotaba deputatlik so'rovi yuborgan va tegishli vazirliklarga parlament nazorati mexanizmini ishga solgan. Bundan tashqari, 133 ta elektron murojaatni qabul qilib, ularning aksariyatiga yechim topgani deputatlarning saylovchilar oldidagi mas'uliyatini yanada mustahkamlaydi. Shuningdek, fraksiya kelgusi davr uchun yangi vazifalarni belgilab, partiya va saylovchilar bilan aloqalarni yanada kuchaytirish, qonun ijodkorligi jarayonini takomillashtirish va parlament nazoratini yanada samarali qilishga qaratilgan rejalarini ishlab chiqqan [7].

2023-yilning birinchi yarmida deputatlar tashrif buyurgan obyektlar soni

	Aholi xonadonlari	Mahalla fuqarolar yig'inlari	Ijtimoiy soha obyektlari	Tadbirkorlik subyektlari	Boshqa tashkilotlar
■ 2023-yilning birinchi yarmida deputatlar tashrif buyurgan obyektlar soni	3975	1358	1588	957	684

Rossiya Federatsiyasining 1994-yil 8 maydagi № 3 FZ "Senator va Davlat Dumasining deputati maqomi to'g'risida"gi Qonunining 8-moddasini tahlil qilsak, unga ko'ra:

1. Davlat Dumasi deputati saylovchilar bilan u saylangan federal ro'yxatdagi tegishli mintaqaviy guruh (yoki umumfederal qism) qamrab olgan hudud(lar)da aloqa olib boradi.

Fraksiya unga ro'yxatdagi mintaqaviy guruhlar qamrab olmagan qo'shimcha (lekin umumiy hisobda 3 tadan ortiq bo'lmagan) subyekt(lar)ni birlashtirishi mumkin. Bir subyekt bo'yicha bitta fraksiya tarkibidagi faqat bitta shunday deputat mustahkam aloqa o'rnatishi mumkin. Umumfederal qismdan saylangan deputat fraksiya tomonidan belgilangan, mintaqaviy guruhlar

qamrab olmagan hamda zarur bo'lsa boshqa subyekt(lar)da ham aloqa qiladi. Bir mandatli okrugdan saylangan deputat o'z okrugi saylovchilari bilan aloqa qiladi.

2. Deputat saylovchilar murojaatlarini ko'rib chiqadi, kamida har ikki oyda bir marotaba shaxsiy qabul o'tkazadi, kamida har yarim yilda bir marotaba uchrashuv tashkil etadi va boshqa qonuniy aloqa choralari ko'radi.

3. Faoliyati haqida saylovchilarga uchrashuvlarda va ommaviy axborot vositalari orqali ma'lumot beradi.

4. Har oy reglamentga muvofiq saylovchilar bilan ishlash uchun belgilangan kunlar ajratiladi.

5. Faoliyati bo'yicha axborot berish uchrashuvlari faqat unga biriktirilgan hudud(lar)da o'tkaziladi.

6. Uchrashuvlar maxsus ajratilgan binolar, joylar yoki ichki hovli hududlarida, hayotiy ta'minot, transport, ijtimoiy infratuzilma va aloqa faoliyatiga zarar yetkazmaslik sharti bilan o'tkaziladi. Bunday uchrashuvlar haqida ijro etuvchi hokimiyat yoki mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarini oldindan rasmiy xabardor qilish talab etilmaydi, biroq deputat ularni ixtiyoriy ravishda xabardor qilishi mumkin.

7. Subyekt ijro hokimiyati yoki mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari deputatlar uchrashuvlari uchun maxsus joylar hamda taqdim etiladigan binolar ro'yxati va ularning berish tartibini belgilaydi.

8. Qonunga muvofiq tashkil etilgan uchrashuvlarni tashkil etish yoki o'tkazishga xalal berish ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

9. Agar uchrashuv yig'ilish, miting, namoyish, yurish yoki piket tarzidagi ommaviy tadbir shaklida o'tkazilsa, u tegishli qonunchilik talablariga muvofiq amalga oshiriladi.

10. Shunday ommaviy tadbir shaklidagi uchrashuvlarni tashkil etish yoki o'tkazishga to'sqinlik qilish ma'muriy javobgarlikka olib keladi [8].

Ushbu moddaning ustun jihatlariga e'tibor bersak, u deputatlarning saylovchilar bilan aloqasini aniqroq kafolatlagan, hududlar bo'yicha mas'uliyatni qat'iy belgilaydi va bir deputatning uchta subyekt hududidan ortiq joyda ishlashiga yo'l qo'ymaydi. Deputatlarning

qabul va uchrashuvlari uchun minimal davriylik aniq ko'rsatib qo'yilgan, masalan, har ikki oyda bir marotaba shaxsiy qabul, har olti oyda saylovchilar bilan uchrashuv o'tkazish majburiyati belgilangan. Shuningdek, har oy deputatga saylovchilar bilan ishlash uchun maxsus kunlar ajratilishi qonun asosida kafolatlangan. Uchrashuv o'tkaziladigan joylar ham tartibga solingan bo'lib, maxsus binolar va hududlar belgilab beriladi, oddiy uchrashuvlar uchun ijro organlariga oldindan xabar berish talab qilinmaydi. Deputatning OAV orqali faoliyati haqida axborot berishi majburiyati ham alohida qayd etilgan. Bundan tashqari, deputat faoliyatiga to'sqinlik qilish ma'muriy javobgarlikka sabab bo'lishi aniq ko'rsatib qo'yilgan, jumladan, ommaviy tadbir shaklidagi uchrashuvlarga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Biz yuqorida tahlil qilgan milliy normalarda esa ayrim kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Birinchidan, deputatlarning saylovchilar bilan uchrashuvlari va qabul kunlari uchun minimal davriylik qat'iy belgilab qo'yilmagan – faqat "yiliga kamida bir marta axborot berish" kabi umumiy talab bor. Bu deputatning saylovchilar bilan muntazam aloqada bo'lishini ta'minlashda yetarli mexanizm emas. Ikkinchidan, uchrashuvlar o'tkaziladigan joylar va ularni tashkil qilish tartibi Rossiyadagidek aniq belgilanmagan, ya'ni maxsus ajratilgan joylar ro'yxati yoki ulardan foydalanish tartibi normativ jihatdan mustahkamlanmagan. Uchinchidan, deputat faoliyatiga to'sqinlik qilish uchun ma'muriy javobgarlik bo'yicha aniq ko'rsatmalar berilmagan, bu esa deputatning saylovchilar bilan aloqasini huquqiy himoyasiz qoldiradi. Shuningdek, deputatlarning faoliyati haqida ommaviy axborot vositalari orqali muntazam ma'lumot berish majburiyati ham ochiq-oydin belgilanmagan emas. Bundan tashqari, hududiy biriktirish tartibi, masalan, bir deputatning nechta hudud bilan ishlashi yoki bir hudud bo'yicha nechta deputat faoliyat yuritishi mumkinligi kabi masalalar bo'yicha aniq me'yorlar mavjud emas. Shu sababli bizdagi norma deputatning saylovchilar oldidagi hisobdorligi va faoliyatining shaffofligini ta'minlashda yetarlicha kuchli huquqiy asos bermaydi, siyosiy partiya bilan ishlash tartibi ham yetarlicha qonunchilikda o'z

aksini topmagan.

Xulosalar

Yuqoridagi normalar tahlili va amaliyotdagi misollar orqali quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

Birinchidan, Deputat-fraksiya-partiya-saylovchi munosabatlarining yaxshi yo'lga qo'yilgani demokratik davlatning asosiy talablari hisoblanadi. Bu munosabatlarning rivojlanishi uchun esa, avvalo, qonunchilikda bu boradagi kafolatlar, shuningdek, deputatlarning jonbozligi muhimdir.

Ikkinchidan, ushbu munosabatlarda deputat va siyosiy partiya hamda fraksiyalarning asosiy harakati parlamentda o'z saylovchilari irodasini ifoda etish va pirovardida ularning ishonchini qozonish, ular uchun munosib turmush tarzini kafolatlashga qaratilgan.

Uchinchidan, bu boradagi kamchiliklar yo'q emas. Ularni bartaraf etish uchun esa qonunchilikka o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiq. Shu sababdan quyidagilar taklif etiladi.

1. Har bir deputat ma'lum muddat ora-

lig'ida qancha shaxsiy qabul, saylovchilar bilan ommaviy uchrashuv o'tkazishi kerakligi qonunda aniq ko'rsatilishi lozim. Shuningdek, o'z faoliyati haqida hisobot berishni yiliga yarim yillikda kamida ikki marta oshirish kerak. Bu deputatlarning saylovchilar bilan bevosita aloqasini muntazamlashtiradi, siyosiy partiya bilan aloqa mexanizmlari ham aniqlashtirilishi kerak, bu borada tegishli fraksiya mas'ul bo'lishi kerak.

2. Ijro organlari yoki mahalliy kengashlar deputatlar uchun uchrashuvlar o'tkazish mumkin bo'lgan maxsus binolar va hududlar ro'yxatini tasdiqlashi va ulardan foydalanish tartibini belgilashi kerak.

3. Deputatning saylovchilar bilan uchrashuvini tashkil etishga yoki o'tkazishga to'sqinlik qilganlik holatlari uchun ma'muriy javobgarlik belgilanishi maqsadga muvofiq.

4. Deputatlar faqat uchrashuvlarda emas, balki omma uchun ochiq hisobotlar va OAV orqali faoliyati haqida ma'lumot berib borishi qonunda aniq mustahkamlanishi lozim. Bu borada OAVning ham mas'uliyatini oshirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. <https://parliament.gov.uz/news/qonunchilik-paltasining-bir-yillik-faoliyati-sarhisob-qilindi>
2. "O'zbekiston Respublika Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida" 434-II-sonli konstitutsiyaviy qonun, <https://lex.uz/docs/-51961#-6821039>
3. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida" 704-II-sonli qonun, <https://lex.uz/ru/docs/-436914#-437061>
4. "Siyosiy partiyalar to'g'risida" 337-I-sonli qonun, <https://lex.uz/docs/-54191#-208725>
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 2016-yil 29-yanvardagi 368-III-sonli ilova O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining reglamenti, <https://lex.uz/docs/-3750946#-3751028>
6. <https://parliament.gov.uz/news/yarim-yillik-faoliyat-sarhisobi-tahlili-deputatlik-korpusidan-yangicha-ishlashni-taqozo-etmoqda>
7. <https://parliament.gov.uz/en/news/26-marotaba-deputatlik-sorovi-yuborilgan>
8. Rossiya Federatsiyasining 1994-yil 8 maydagi № 3 FZ "Senator va Davlat Dumasining deputati maqomi to'g'risida"gi Qonuni, https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_3637

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLISI
QONUNCHILIK PALATASI HUZURIDAGI
PARLAMENT TADQIQOTLARI INSTITUTI**

“Parlament tadqiqotlari axborotnomasi”
huquqiy va siyosiy ilmiy-amaliy jurnali

“Бюллетень парламентских исследований”
правовой и политический научно-практический журнал

“Bulletin of parliamentary research”
legal and political scientific-practical journal

BOSH MUHARRIR:

Toshpulatov Akrom Ikromovich

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament
tadqiqotlari instituti direktori, yuridik fanlar
doktori (DSc)

Mas’ul muharrir: Sh.Sh.Jahonov

**Muharrirlar: V.X.Davlyatov, I.R.Bekov,
Z.S.Muhammadov**

Texnik muharrir: T.Y.Baratov

Mazkur jurnaldagi maqolalarning mazmuni, undagi statistik
va boshqa ma’lumotlarning to’g’riligiga hamda tanqidiy
fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’uldir.

Tahririyat manzili:

100066. Toshkent shahar, Furqat ko‘chasi, 171.

Tel.: (78) 238-24-20, 238-24-02.

Faks: (78) 238-24-20.

Veb-sayt: <https://pri.oliymajlis.uz>

Jurnal tizimi: <https://pri.oliymajlis.uz>

E-mail: journal@pri.oliymajlis.uz

Jurnal 01.08.2025-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog‘oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog‘i 7.

Adadi: 100. Buyurtma raqami: 1.

“IMPRESS MEDIA” bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani,

Qushbegi ko‘chasi, 6-uy

Tel.: (99) 832-99-79

